

เรื่องเมืองสวรรค์

ของ

เสฐียรโกเศศ

และ

สุภาษิตอิศรญาณ

พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ

พันเอก พระนรินทร์สงคราม

(เจริญ จำรูญฤทธิ์)

ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร

วันที่ ๓ เมษายน ๒๔๙๙

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก พระนรินทร์-สงคราม (เจริญ จำรูญฤทธิ์) กำหนดงานในวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๙ ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร เจ้าภาพได้ยื่นความจำนงต่อหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร เพื่อขออนุญาตจัดพิมพ์เรื่อง เมืองสวรรค์ ของเสฐียรโกเศศ และเรื่องสุภาษิตอิศรญาณ รวม ๒ เรื่องด้วยกัน กรมศิลปากรมีความยินดีอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ดังประสงค์

งานของเสฐียรโกเศศ ซึ่งมีต้นฉบับรักษาไว้ ณ หอสมุดแห่งชาติมีมากด้วยกัน มีทั้งงานในด้านวรรณคดี อักษรศาสตร์ นิรุกติศาสตร์ โบราณคดี ประวัติศาสตร์ ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม ศิลป รวมทั้งเรื่องเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ซึ่งผู้สนใจจะขอดูรายชื่อได้ ณ หอสมุดแห่งชาติ และท่านผู้ประพันธ์ยินดีที่จะมอบให้ผู้ต้องการนำไปจัดพิมพ์เผยแพร่ได้ทุกโอกาส

ส่วนภาษิตอิศรญาณ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เพลงยาวเจ้าอิศรญาณนั้น เป็นของหม่อมเจ้าอิศรญาณ ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๒ กรมหลวงมหิศวรินทราเมศวร ทรงแต่ง หม่อมเจ้าอิศรญาณองค์นี้จะมีนามเดิมว่ากระไร หาทราบไม่ ทรงผนวชอยู่วัดบวรนิเวศ ได้พระนามฉายาว่า อิสสรญาโณ มีเรื่องเล่ากันมาว่า เจ้าอิศรญาณนั้นจริต ไม่สู้ปรกติ ครั้งหนึ่งทำอะไรวิปริตไป พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสประภาษว่าบ้า และดูเหมือนผู้อื่นจะแสดงอาการเห็นชอบด้วยพระดำรัสนั้น เจ้าอิศร-ญาณน้อยใจจึงแต่งเพลงยาวฉบับนี้ แต่อย่างไรก็ตามก็ยังมีข้อความอยู่หลายตอนที่นับว่าคมคาย จัดว่าเป็นสุภาษิตสอนใจได้และเป็นสิ่งที่นิยมแพร่หลาย เช่นที่ว่า "**ชายข้าวเปลือกหญิงข้าวสารโบราณว่า น้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่าอัชฌาสัย เราก็จิตคิดดูเล่าเขาก็ใจ รักกันไว้ดีกว่าชังระวังการ**"

กรมศิลปากรขออนุโมทนากุศลบุญราศี ซึ่งเจ้าภาพได้บำเพ็ญเป็นบิตุปัฏฐานธรรม และได้ให้พิมพ์หนังสือนี้

แจกจ่ายเป็นวิทยาทาน ขอกุศลผลบุญทั้งปวงจงเป็นพลว ปัจจัยอำนวยศุภคุณมนุญผลแด่วิญญาณของ พันเอก พระนรินทร์สงคราม ให้ประสบสุขตามควรแก่คติวิสัยใน สัมปรายภพจงทุกประการ

(หลวงวิเชียรแพทยาคม)
รักษาการในตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร
๙ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๙

คำไว้อาลัย

คุณสมจิตต์ ศรีธัญรัตน์ กับสามีของเธอ คือคุณสุขุม ศรีธัญรัตน์ได้มาหาข้าพเจ้า และได้ขอร้องให้ข้าพเจ้าเขียนเรื่องเกี่ยวกับ พันเอก พระนรินทรสงคราม บิดาของเธอ (ในฐานะที่ข้าพเจ้าเคยเป็นเพื่อนสนิทกันมากับคุณพระ) เพื่อจะได้นำไปพิมพ์ลง ใน หนังสือ สำหรับแจก แก่ผู้ ที่ไปให้เกียรติในการพระราชทานเพลิงศพของคุณพระ ข้าพเจ้าได้รับสนองด้วยความยินดี โดยที่เห็นว่าเป็นเกียรติและเป็นโอกาสสุดท้ายที่จะแสดงความหวังดีต่อมิตร ที่ต้องจากกันไปอย่างไม่มีโอกาสที่จะได้พบกันอีก

คุณพระนรินทรสงคราม เริ่มรู้จักกับข้าพเจ้าที่กรมทหารบืนใหญ่ที่ ๒ ซึ่งตั้งอยู่ที่ตำบลบางซื่อ ขณะนั้นเป็นกรมทหารที่เพิ่งตั้งขึ้นใหม่ บ้านพักนายทหารยังสร้างไม่เสร็จสมบูรณ์ นายทหารคนใดมีครอบครัวก็ได้เข้าไปอยู่ในบ้านที่ทำเสร็จแล้วก่อน ส่วนคุณพระกับข้าพเจ้ายังเป็นโสดอยู่จึงต้องไปอาศัยอยู่ที่ที่ทำการกองบังคับการกรมชั่วคราว และ

อยู่ห้องเดียวกัน ห้องที่อยู่นั้นเล็กมาก เราตั้งเตียงสองเตียงหันหน้าเข้าหากัน เหลือที่ว่างหน้าเตียงกว้างพอเดินได้คนเดียว เวลาเช้าเราตื่นนอนพร้อมกันเมื่อได้ยินเสียงแตรปลุก เคยชนกันตรงหน้าเตียงหลายครั้งจนทำให้เราต้องหัวเราะกันอย่างขบขัน ครั้นมีบ้านพักพอที่จะย้ายไปอยู่ได้แล้ว เราก็ได้ไปอยู่ร่วมเรือนหลังเดียวกันอีก จนกระทั่งคุณพระย้ายจากบ้านนั้นไป ต่อมาก็ไม่มีโอกาสได้อยู่ร่วมกันอีก แต่ก็พบกันเสมอ ๆ ตามแต่โอกาสจะอำนวย

ข้าพเจ้าขอนำเอาวิธีดำเนินชีวิต ของ คุณพระ นรินทรสงครามมากล่าวตามทัศนะของข้าพเจ้า เพื่อเป็นการไว้อาลัย และบางทีอาจจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจได้บ้าง คุณพระนรินทรสงครามถือแนวดำเนินชีวิตที่เรียกว่า "พึ่งตนเอง" ตามพระพุทโธวาท อัตตา หิ อัตโน นาโถ แน่ละแนวนี้ย่อมไม่ทำให้ผู้ถือเฟื่องฟู่ปรู๊ดปร๊าด แต่ก็ค่อย ๆ ก้าวหน้าไปทีละน้อย ๆ อย่างมั่นคงและแน่นอน ไว้ใจได้ว่าจะไม่พลาดเป็นอันขาด ผู้ที่สามารถรักษาแนวทาง "พึ่งตนเอง" ได้ตลอดไป จักต้องประกอบด้วยลักษณะสำคัญ ๓ ประการ คือมีความมักน้อยหรือสันโดษ พอใจในสิ่งที่ตนได้อยู่หรือ

มีอยู่อย่างหนึ่ง ไม่ปรารถนาสิทธิพิเศษคืออยากได้อะไรเกินหน้าผู้อื่นอย่างหนึ่ง กับระมัดระวังตนไม่กระทำความผิดหรือบกพร่อง หรือกระทำมิดีมิร้ายจนเป็นเหตุให้ต้องป้องกันความผิดที่กระทำลงไปนั้นอีกอย่างหนึ่ง ที่จริงถ้าลงได้มีสัน-โดษแล้ว อีก ๒ อย่างก็ย่อมจะไม่เกิดขึ้นเลย เพราะถ้ามีความพอใจเสียแล้วก็ย่อมจะไม่แสวงหาสิ่งที่ไม่ชอบธรรมในที่สุดความผิดนั้นก็จะไม่เกิดขึ้นเลย

การปฏิบัติตนตามที่คุณพระนรินทรสงครามยึดถือนั้นไม่ใช่เป็นของง่าย เพราะจะต้องปฏิบัติตามแนวศีลธรรมบังคับกาย วาจา ใจ อยู่ตลอดเวลา นอกจากนั้นจะต้องต่อสู้ไม่ยอมแพ้เสียง่าย ๆ ในเมื่อเห็นความเฟื่องฟูของผู้อื่นที่ดำ-เนินชีวิตตามแนว "พึ่งคนอื่น" ซึ่งมักกระทำให้เกิดความลังเลไม่แน่ใจว่าแนวของตนจะเป็นทางที่ถูก โดยพิจารณาเห็นถ่องแท้ว่า นั่นเป็นทางไม่ถาวรและเป็นทางไม่บริสุทธิ์ซึ่งเต็มไปด้วยคำครหา แต่อย่างไรก็ดีคุณพระได้ต่อสู้จนมีชัยชนะอย่างงดงาม ดังฐานะของคุณพระเป็นเครื่องพิสูจน์ให้เห็นประจักษ์อยู่แล้ว ว่าค่อยๆ ก้าวหน้าไปอย่างมีเกียรติเป็นลำดับจนถึงวาระสุดท้าย ในทางราชการคุณพระมียศถึง

พันเอก และมีตำแหน่งเป็นถึงเจ้ากรมเสมียนตรา สำหรับทางส่วนตัวก็มีฐานะมั่นคง ทั้งนี้ด้วยน้ำพักน้ำแรงของตนเองแท้ ๆ ไม่มีใครช่วยเหลือหรือหยิบยื่นให้เลย

คุณพระนรินทรสงครามเป็นผู้มีความเพียรดี มีความสุจริตต่อหน้าที่การงาน และพยายามหาความก้าวหน้าเสมอ เมื่อเป็นผู้ปกครองคนอื่นก็ถือหลักความยุติธรรม มีพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา

ในแง่ความรักครอบครัวนั้น ถึงแม้ข้าพเจ้าไม่ใคร่จะได้เห็นในตอนที่มีครอบครัวไปแล้วก็ดี แต่ข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่าคุณพระคงจะมีความรักครอบครัวมาก ที่กล้ากล่าวเช่นนี้ก็เพราะเคยเห็นนิสัย บาง อย่างของ คุณพระที่อาจ จะนำมา อนุมานความรักครอบครัวของคุณพระได้ คือเมื่อคุณพระเลี้ยงสุนัข คุณพระรักใคร่มันเป็นอย่างดี คุณพระจะทนดูไม่ได้ถ้าใครไปรังแกมันเข้า

ในเบื้องปลายของชีวิต คุณพระสนใจในเรื่องธรรมมาก และชอบใช้เวลาให้หมดไปด้วยการอ่านหนังสือประเภทธรรม ข้าพเจ้าได้ไปหาคุณพระเมื่อก่อนที่จะสิ้นไม่นาน

นัก คุณพระยังได้คุยเรื่องธรรมกับข้าพเจ้าแต่อย่างเดียวเท่านั้น

เมื่อดูทั่ว ๆ ไปแล้ว ชีวิตของคุณพระปราศจากความมัวหมองตั้งแต่ต้นจนถึงกาลอวสาน นับว่าเป็นผู้อยู่ในสัม-มาปฏิปทาได้ผู้หนึ่ง เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงเชื่อได้ว่า วิญ-ญาณของคุณพระคงจะไปสู่สุคติภพอย่างแน่นอน

พ.อ. พระสงครามภักดี

บิดารำลึก

โอ้อนาถจิตคิดไปใจรันทด
ลูกสลดใจอยู่มิรู้หาย
บิดาดับสับร่างชีพวางวาย
แทบจะตายตามติดด้วยบิดา
ชีวิตลูกเกิดมาก็เพราะพ่อ
เป็นผู้ก่อคุ้มเกล้าเฝ้ารักษา
ทะนุถนอมกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงลูกมา
ตราบลูกยาเจริญวัยไม่ละเลย
คิดถึงเมื่อลูกยังเด็กเล็กอยู่
พ่ออุ้มชูระวังระไวไม่เพิกเฉย
ลูกเกียจคร้านงานการพาลเฉยเมย
พ่อไม่เคยเอ่ยคำให้ช้ำใจ
ทั้งเครื่องเล่นสารพัดจัดให้พร้อม
อีกทั้งยอมเป็นเกลอหาที่ไหน
ยามเจ็บป่วยท่านก็ช่วยระวังระไว
เฝ้าห่วงใยรักษาพยาบาล

ทั้งอดกินอดนอนให้ว้าวุ่น
จิตเคืองขุ่นหมดสุขสนุกสนาน
ครั้นโรคคลายกายจิตลูกสำราญ
พ่อเบิกบานเปรมปรีดิ์ยินดีครัน
เมื่อลูกค่อยเติบใหญ่ให้ศึกษา
ปลูกปัญญาเฝ้าสั่งสอนทุกสิ่งสรรพ์
พระคุณล้นพ้นคำจะรำพัน
ยิ่งตะวันยิ่งฟ้ายิ่งธาตรี
ลูกภูมิใจในพ่อสุดที่รัก
สุดจะหักอาลัยให้หน่ายหนี
พ่อไม่ควรด่วนดับลับชีวี
ด้วยลูกนี้ยังมิทันได้ทดแทน
น้ำตาลูกผู้ชายต้องไหลพราก
โอ้พ่อจากลูกไปห่างไกลแสน
ยิ่งตะวันลอยคว้างห่างดินแดน
ลูกสุดแสนโศรกเศร้าร้าวระบม
โอ้พระคุณอุ่นใจหาไหนเทียบ
หาใดเปรียบในโลกไม่เห็นสม

(๘)

ยิ่งคิดก็ยิ่งเศร้าเฝ้าระทม
เฝ้าตรอมตรมจิตระลึกนึกมิวาย
ทำไฉนจะได้แทนพระคุณพ่อ
อุทิศก่อกองกุศลสู้ขวนขวาย
จะห่มดองครองกาสาวไม่ระคาย
บวชถวายสักพรรษาไม่อาวรณ์
มีทางใดช่วยให้พ่อสุขสันต์
จุ่งเทวัญดลใจให้สังหรณ์
แม้นสิ้นชาติสิ้นภพลูกม้วยมรณ์
ขอวอนให้ได้พบสบพ่อเทอญ

แดง

คุณพ่อ

ชีวิตของลูกเคยอบอุ่นและมีความสุขอยู่ด้วยการที่ได้อยู่พร้อมหน้าพ่อและแม่ตลอดมา ลูกจึงไม่เคยคิดว่าการจากของคุณพ่อจะไม่มีวันกลับมาได้อีก ทุกขณะจิตลูก ๆ นึกอยู่เสมอว่าคุณพ่อจะต้องอยู่กับลูกเหมือนอย่างเคย ที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะความใกล้ชิดสนิทสนมที่คุณพ่อมีต่อลูกทุกคนเป็นอย่างมากต่อลูก ๆ คุณพ่อกระทำตนเป็นทั้งผู้บังเกิดเกล้าที่เคารพและเทิดทูนบูชาของลูก เป็นเพื่อนที่คอยให้ความชื่นบานต่อลูกอยู่เป็นนิจ และเป็นครูที่พร่ำแนะนำสั่งสอนลูก ๆ ทั้งในด้านวิชาการและศีลธรรมจรรยา พระคุณของคุณพ่อนั้นสุดที่ลูกจะพรรณนา และ หาสิ่งใดมา ทดแทนได้ตลอดเวลาที่คุณพ่อมีชีวิตอยู่ คุณพ่อได้ประกอบแต่กรรมดี ดังจะเห็นว่าคุณพ่อเป็นที่รักใคร่และเคารพอย่างสูงในบรรดาญาติพี่น้องและผู้ที่มาพึ่งอาศัยทุกคน ลูกคงมีแต่ความหวังที่จะได้พบคุณพ่ออีก ซึ่งในชาตินี้ลูกคงไม่มีโอกาสอย่างนี้อีกแล้ว ฉะนั้นลูกจึงขอตั้งสัตย์อธิษฐานว่า ทุก ๆ ชาติขอให้ลูกได้พบและได้เป็นลูกของคุณพ่อเสมอไป และ

ผลบุญใดที่ลูกได้กระทำขึ้นครั้งนี้และอื่น ๆ พร้อมทั้งกุศลกรรมที่คุณพ่อได้มีไว้ในอดีต ขอให้กุศลเหล่านี้เป็นผลตอบสนองให้คุณพ่อของลูกได้ไปสู่สุคติ ในสัมปรายภพเทอญ.

จากลูก

พันเอก พระนรินทร์สงคราม

(เจริญ จำรูญฤทธิ์)

ชาตะ ๒๔๓[illegible] มตะ ๒๔๖๘

ชีวประวัติสังเขป

พันเอก พระนรินทร์สงคราม (เจริญ จำรูญฤทธิ์) เกิดที่ตำบล บางลำภูบน จังหวัดพระนคร เมื่อปีชวด เดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำ วันอังคาร ตรงกับวันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓[illegible] เป็นบุตรหลวงภักดีภูเบศร์ (มิ่ม) และนางทรัพย์ จำรูญฤทธิ์ เมื่อเยาว์ได้เข้าศึกษาในโรงเรียนประถม ณ โรงเรียนมัธยมวัดเทพศิรินทร์ และชั้นมัธยม ณ โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย จนจบหลักสูตร ได้เข้าศึกษาต่อในโรงเรียนนายร้อยทหารบก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ และสำเร็จออกเป็นนายทหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒

ขึ้นทะเบียนเป็นทหารประจำการ เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๙

สัญญาบัตรยศทหาร

พ.ศ. ๒๔๕๒ เป็น ว่าที่นายร้อยตรี

๓ พ.ค. ๒๔๕๕ „ นายร้อยตรี

๒๘ เม.ย. ๒๔๕๘	เป็น	นายร้อยโท
๒๐ เม.ย. ๒๔๖๓	,,	นายร้อยเอก
๒๕ พ.ค. ๒๔๖๔	,,	นายพันตรี
๗ พ.ค. ๒๔๗[illegible]	,,	นายพันโท
๙ เม.ย. ๒๔๗๗	,,	นายพันเอก

สัญญาบัตรบรรดาศักดิ์

๗ พ.ค. ๒๔๖[illegible]	หลวงเสนาณรงค์ ถือศักดินา ๘๐๐
[illegible]๔ พ.ค. ๒๔๖๘	พระนรินทร์สงคราม ถือศักดินา ๑๐๐๐
[illegible]๕ พ.ค. ๒๔๘๕	ออกจากบรรดาศักดิ์
๒ มี.ค. ๒๔๘๗	กลับคืนใช้บรรดาศักดิ์ตามเดิม

ตำแหน่ง

ก.ค. ๒๔๔๘	นักเรียนนายร้อยทหารบก
พ.ค. ๒๔๕[illegible]	ว่าที่นายร้อยตรี
พ.ค. ๒๔๕[illegible]	เข้าสำรองราชการกรม ป. ๒
ก.ค. ๒๔๕[illegible]	ว่าที่นายร้อยตรีประจำกอง ๒ กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๒

เม.ย. ๒๔๕๕ นายร้อยตรีกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๒

มิ.ย. ๒๔๕๕ นายทหารฝึกหัดราชการกรมเสนาธิการทหารบก

มิ.ย. ๒๔๕๖ สำรองราชการกรมยุทธศาสตร์

ม.ค. ๒๔๕๖ สำรองราชการกรมยุทธศาสตร์

ม.ค. ๒๔๕๖ นายทหารเสนาธิการกองพลทหารบกที่ ๘

เม.ย. ๒๔๖๒ นายทหารฝ่ายเสนาธิการกองพลทหารบกที่ ๘

พ.ค. ๒๔๖๒ ผู้รั้งเสนาธิการกองพลทหารบกที่ ๘

เม.ย. ๒๔๖๓ เสนาธิการกองพลทหารบกที่ ๘

พ.ค. ๒๔๗๐ เสนาธิการกองพลทหารบกที่ ๗

เม.ย. ๒๔๗๑ ปลัดยุทธการทหารบก

พ.ค. ๒๔๗๒ เสนาธิการกองพลที่ ๑ รักษาพระองค์

ต.ค. ๒๔๗๕ หัวหน้ากองบังคับการทหารบก

ก.พ. ๒๔๗๕ ประจำกรมสัสดี

เม.ย. ๒๔๗๖ เจ้ากรมสัสดี

ม.ย. ๒๔๗๗ เจ้ากรมเสมียนตรา

มี.ค. ๒๔๘๐ ประจำกรมเสนาธิการทหารบก

ก.ค. ๒๔๘[illegible] ออกจากประจำการ รับพระราชทานบำนาญ
รวมเวลารับราชการต่อเนื่องกันประมาณ ๓๒ ปี

ตำแหน่งพิเศษ

เม.ย. ๒๔๗๑ นายทหารฝ่ายเสนาธิการ

ม.ค. ๒๔๗๕ ตุลาการศาลทหารบกกลาง

ม.ค. ๒๔๗๖ ตุลาการศาลทหารบกกลาง

ม.ค. ๒๔๗๖ กรรมการศาลพิเศษ

พ.ค. ๒๔๗๗ ตุลาการสำรองศาลทหารบกกลาง

พ.ย. ๒๔๗๗ ตุลาการสำรองศาลทหารบกกลาง

เครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญ (ไทย)

ม.ค. ๒๔๖๒ เบ็ญจมาภรณ์มงกุฎไทย

ก.พ. ๒๔๖๕ เบ็ญจมาภรณ์ช้างเผือก

พ.ย. ๒๔๖๙ จัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย

ก.พ. ๒๔๖๘ เหรียญบรมราชาภิเษก

พ.ย. ๒๔๗๒ จตุรถาภรณ์ช้างเผือก

มี.ค. ๒๔๗๔ เหรียญที่ระลึกงานฉลองพระมหานคร

ก.ย. ๒๔๗๗ เหรียญพิทักษ์รัฐธรรมนูญ

ก.พ. ๒๔๘๐ ตริตาภรณ์มงกุฎไทย

พันเอกพระนรินทร์สงคราม ได้ทำการสมรสกับนาง เจียม มาลัยแมน ธิดานายจีด และ นางเริญ มาลัยแมน เมื่อวันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ มีบุตรธิดาด้วยกัน ๔ คน คือ

๑. นางสมจิตต์ ศรีธัญรัตน์

๒. นางไสววงศ์ ธำรงราชนิติ

๓. ด.ช. น้อย (ถึงแก่กรรม)

๔. นายจำลอง จำรูญฤทธิ์

พันเอกพระนรินทร์สงคราม ได้เริ่มป่วยเป็นโรคมะเร็งในปอดเมื่อวันที่ [illegible]๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๘ และได้ถึงแก่อนิจกรรมด้วยความสงบ ท่ามกลางความโศกเศร้าและอาลัยของภรรยาและบุตรธิดา เมื่อวันที่ ๑๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๘ เวลาประมาณ ๑๔.๕๐ น. ณ บ้านเลขที่ [illegible]๑๘ ถนนพญาไท จังหวัดพระนคร สิริรวมอายุ ๖๗ ปี ๒ เดือน.

คำนำเรื่อง

ขึ้นชื่อว่าเมืองสวรรค์ใคร ๆ ก็อยากขึ้นไปอยู่ สวรรค์นั้นอยู่ที่ไหน ก็ได้แต่นึกเห็นว่าอยู่บนโน้นคือบนฟ้า ซึ่งคนตายเท่านั้นจะขึ้นไปถึงได้ เพราะด้วยบุญกุศลแรงเป็นเครื่องส่งให้ไปถึง ส่วนคนเป็นขึ้นไปไม่ได้ แม้แต่ผู้เป็นวีรบุรุษ เช่น พี่น้องพวกปาณฑพทั้ง ๕ พยายามป่ายปีนเขาพระสุเมรุจะขึ้นไปบนสวรรค์ทั้งเป็น ก็ยังไปไม่ถึง ต้องไปตายเสียกลางทาง ณ ที่ซึ่งเรียกว่าวิราลัยหรือพิราลัย คือแดนหรือที่อยู่แห่งวีรบุรุษ คนภายหลังเมื่อตายไปแม้ไม่ได้ขึ้นสวรรค์ก็ขอตายอยู่ในแดนพิราลัย คำว่าพิราลัยจึงกลายเป็นหมายความว่าตาย ใช้แก่ผู้ซึ่งยังไม่มีสิทธิเมื่อตายไปพอที่จะขึ้นถึงสวรรค์ได้ทีเดียว ในคัมภีร์มหาภารตว่า มีคนเป็นคนเดียวที่เป็นคนธรรมดาได้ขึ้นสวรรค์ทั้งเป็น คือท้าวตริศังกุ แต่ก็ขึ้นไปได้เพียงขอบสวรรค์เท่านั้น เหตุนี้จึงไม่มีใครเมื่อยังเป็นอยู่ได้ขึ้นไปเห็นเมืองสวรรค์ได้ด้วยตา จะเห็นได้ก็ด้วยใจเท่านั้นอันเป็นความจริงเหมือนกัน คือจริงอย่างที่ใจเห็น ไม่ใช่จริงอย่างที่ตาเห็น ซึ่งอาจไม่จริงก็ได้เพราะด้วยตาเห็นไปเอง

เรื่องเห็นได้ด้วยใจ ถ้าไม่มีอะไรก็นึกไม่ได้ไม่เห็น เหตุนี้ท่านจึงพรรณนาเรื่องเมืองสวรรค์ขึ้นไว้ เพื่อช่วยเรา

ให้นึกเห็น ถ้าท่านไม่พรรณนาไว้ก่อน ป่านนี้เราก็จะนึกไม่เห็นว่าสวรรค์นั้นอยู่ที่ไหนและมีลักษณะอย่างไร เป็นความสุขสบายอย่างไร ที่เรารู้เรื่องเมืองสวรรค์กัน ก็รู้อย่างกระท่อนกระแท่น ข้าพเจ้าจึงช่วยท่านให้นึกเห็นสวรรค์ โดยเก็บข้อความมาจากคัมภีร์ไตรภูมิกถา เอามาเขียนใหม่เพื่อให้เห็นสวรรค์ได้หมดจดขึ้น เพื่อช่วยท่านในการอ่านวรรณคดี จะได้เกิดจินตนาการเห็นได้เป็นตุเป็นตะ เกิดอารมณ์สะเทือนใจให้ได้รับความบันเทิงระเริงสุขไปด้วยกวี ฉะนี้แล

ข้าพเจ้าเขียนคำนำนี้เป็นพิเศษ เพื่อเป็นเครื่องสำแดงไมตรีจิตแก่อาจารย์สมจิตต์ ศรีธัญรัตน์ เนื่องในงานสังสการศพ พ.อ. พระนรินทร์สงคราม ผู้บิดาบังเกิดเกล้า

ขออานิสงส์ ที่เจ้าภาพ ได้จัดพิมพ์หนังสือ เรื่อง เมืองสวรรค์นี้เป็นธรรมพลีบรรณาการ และพร้อมทั้งกุศลบุญราศีทักษิณานุปทานที่เจ้าภาพได้บำเพ็ญ จงเป็นปัจจัยส่งอิฐวิบูลมนุญผลแก่ท่านผู้วายชนม์ให้ถึงพร้อมด้วยสุขสมบัติในภพหน้าโน้นเทอญ

เสฐียรโกเศศ

๑๑ มี.ค. ๙๙

เรื่องเมืองสวรรค์

— ๑ —

จะเล่าเรื่องเมืองสวรรค์ และชาวสวรรค์ตามที่มีกล่าวไว้ในหนังสือไตรภูมิพระร่วง

สูงขึ้นไปไกลจากพื้นดินแห่งโลกนี้ได้ ๔๒,๐๐๐ โยชน์ ถึงสวรรค์ชั้นแรกเรียกว่าจาตุมหาราชิกภูมิ แปลว่าเป็นแดนแห่ง ๔ มหาราช สวรรค์ชั้นนี้ตั้งอยู่เหนือจอมเขายุคนธร อันเป็นเขาเทือกแรกในเทือกทั้ง ๗ ที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ บนเขายุคนธรทั้ง ๔ ทิศ โดยถือเอาเขาพระสุเมรุเป็นหลัก มีเมืองใหญ่ ๔ เมือง เมืองอยู่ทิศตะวันออกของเขาพระสุเมรุ มีท้าวธตรฐเป็นพระยา เป็นใหญ่แก่บริวารพวกคนธรรพ์ (คนธรรพ์เป็นมนุษย์จำพวกหนึ่ง รูปร่างตามที่เข้าใจกันเป็นครึ่งเทวดาครึ่งมนุษย์ เป็นนักเลงดีดสีตีเป่าและชอบผู้หญิง แต่คนธรรพ์ของอินเดีย ตอนบนเป็นรูปมนุษย์ ตอนล่างเป็นรูปนก) เมืองทางทิศตะวันตก มีท้าววิรูปักษ์เป็นพระยา เป็นใหญ่แก่พวกนาค เมืองฝ่ายทิศใต้มีท้าว

วิรุฬหกเป็นพระยา เป็นใหญ่แก่พวกกุมภัณฑ์ (กุมภัณฑ์เป็นยักษ์ชนิดหนึ่ง ว่ามีท้องใหญ่และมีอัณฑะเหมือนหม้อ ทางไทยถือเท่ากับพวกยักษ์ไม่ผิดแปลกอะไรกัน) เมือง ฝ่ายทิศเหนือมีท้าวไพศพเป็นพระยา เป็นใหญ่แก่พวกยักษ์

ท้าวมหาราชทั้ง ๔ นี้ เรียกเป็นสามัญว่าท้าวจตุโลกบาลหรือโลกบาลทั้ง ๔ คือ เป็นผู้ดูแลรักษาโลกทั้ง ๔ ทิศ ตามวัดของจีนจะขาดรูปโลกบาลทั้ง ๔ นี้ไม่ได้ ต้องทำเป็นรูปไว้ตอนหน้าวัด เรียงกันข้างละ ๒ องค์ โลกบาล ๔ องค์นี้ ทางลัทธิศาสนาของฮินดูเป็นอีกอย่างหนึ่ง คือ :—

โลกบาลประจำทิศตะวันออก ฮินดูเป็นพระอินทร์ พุทธศาสนาเป็นท้าวธตรฐ

โลกบาลประจำทิศใต้ ฮินดูเป็นพระยม พุทธศาสนาเป็นท้าววิรุฬหก

โลกบาลประจำทิศตะวันตก ฮินดูเป็นพระวรุณ พุทธศาสนาเป็นท้าววิรูปักษ์

โลกบาลประจำทิศเหนือ ฮินดูเป็นพระกุเวร พุทธศาสนาเป็นท้าวไพศพ

องค์หลังนี้ตรงกันทั้งฮินดูและพุทธ เพราะพระกุเวรและท้าวไพศพเป็นองค์เดียวกัน ชาวบ้านเรียกว่าท้าวเวสสุวรรณ คนแต่ก่อนมักแขวนรูปภาพเป็นพระยายักษ์ ถือตระบองยืนแยงแย่อยู่เหนือเปลสำหรับเด็กอ่อนนอน เพื่อกันอันตรายจากผีและยักษ์ที่จะมาทำร้ายแก่ทารก ที่แขวนห้อยรูปท้าวเวสสุวรรณ เพราะถือว่าท่านเป็นนายผีนายยักษ์ มันไม่กล้าเข้ามารบกวน ด้วยเห็นนายของมันยืนเฝ้าอยู่ ที่ท้าวเวสสุวรรณดูแลป้องกันเด็ก เข้าใจว่าเป็นเพราะคนเป็นพาหนะสำหรับท่านขี่ไปไหนมาไหน คือทรงขี่คนต่างม้า คนจึงเป็นบริวารของท่านด้วย ท่านจึงคอยดูแลป้องกัน ประตูกำแพงรอบบริเวณพระตำหนักสวนจิตรลดารโหฐาน พระราชทานชื่อไว้เป็นโลกบาลทั้ง ๔ นับตั้งแต่ประตูทิศตะวันออก ด้านสถานีสวนจิตรลดา มาใต้ไปตะวันตกแล้ววกขึ้นเหนือ มีชื่อโลกบาลตามชื่อของลัทธิฮินดูโดยลำดับคือ ประตูพระอินทร์อยู่ชม ประตูพระยมอยู่คุ้น ประตูพระวรุณอยู่เจน ประตูพระกุเวรอยู่เฝ้า อายุเทวดาในชั้นจาตุมหาราชิกภูมิ ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นต่ำที่สุดได้ ๕๐๐ ปีทิพย์ เทียบ

เท่ากับ ๙ ล้านปีในเมืองมนุษย์ เทวดาเหล่านี้อยู่ปราสาทแก้ว ลอยอยู่กลางอากาศ เรียกว่าวิมานหรือพิมาน ปราสาทนั้นกว้างเป็น [illegible] ขนาด ๗๐๐ โยชน์ ๑๒,๐๐๐ โยชน์และ ๘๘,๐๐๐ โยชน์ ดูรูปภาพวิมานบนสวรรค์จะเห็นเป็นแบบเดียวกันทั้งนั้น คือเป็นปราสาท [illegible] ยอด [illegible] ช่อง ข้างในช่องเป็นสีแดง ๆ ตั้งลอยอยู่ตามก้อนเมฆ พอเห็นก็รู้ได้ทันทีว่านั่นเป็นวิมานของเทวดาไม่มีผิด

ผู้ใดกระทำบุญกุศลไว้ ตายแล้วก็ไปเกิดเป็นเทวดาชั้นนี้ ถ้าไปเกิดใน "ผ้าภัพพ" ในปราสาทหรือวิมานของเทวดาองค์ใด ได้ชื่อว่าเป็นลูกสาวของเทวดาองค์นั้น (ผ้าภัพพ เห็นจะหมายถึงผ้าพับ เพราะลูกสาวใครมีกิริยาวาจาเรียบร้อยมักเปรียบว่าเหมือนผ้าพับไว้) ถ้าผู้ใดไปเกิดเหนือที่นอน ได้ชื่อว่าเป็นเมียเทพยดาเจ้าของพิมานนั้น ถ้าไปเกิดแทบตีนแท่น ก็ต้องเป็นสาวใช้ของเทพยดาองค์นั้น ผู้ใด ทำบุญน้อย ไปเกิดภายใน กำแพง ของเทวดา เจ้าของพิมานองค์ใด ก็เป็นไพร่ฟ้าของเทพยดาองค์นั้น ถ้าไปเกิดนอกกำแพง อันทราบไม่ได้ว่าเป็นแดนวิมานของเทพยดา

องค์ใด พระอินทร์ต้องเสด็จลงมาตัดสิน ถ้าเวลาเกิดบ่ายหน้าไปข้างวิมานของใคร ก็ทรงตัดสินส่งให้แก่เทพยดาองค์นั้น ถ้าแรกเกิดนอนหงายหน้าขึ้นไปฝ่ายบน ไม่บ่ายหน้าไปทางทิศใด พระอินทร์ก็เอาไว้เป็นไพร่ฟ้าของพระองค์ ที่พระอินทร์เสด็จลงมาตัดสิน ก็เพื่อมิให้เทวดาวิวาทกัน ข้อความตอนนี้ดูเหมือนมุ่ง แต่เรื่องไปเกิด ของเทพธิดามากกว่าเรื่องเกิดของเทพบุตร ยิ่งกว่านั้นแม้ไปเกิดเป็นเทพธิดาก็ไม่ปรากฏว่าเคยได้เป็นตัวนายเจ้าของวิมาน

ผู้ไปเกิดเป็นเทวดา พอเกิดเป็นตัวก็ใหญ่ขึ้นในที่นั้นบัดเดี๋ยวและประดับด้วยถนิมอาภรณ์รุ่งเรือง เหตุนี้เทวดาจึงแปลว่าผู้มีแสงรุ่งเรือง เทวดานั้นมีรูปโฉมโนมพรรณนุ่มและงามดั่งสาวอันได้ ๑๖ ปี มีตัวอันบริสุทธิ์ผุดผ่องหามลทินบ่มิได้เลย จะมีกลิ่นเหม็นกลิ่นร้ายในกายตัวน้อยหนึ่งก็บ่ห่อนมีเลย ตรงนี้ดูเหมือนจะกล่าวถึงลักษณะเทวดาผู้หญิงมากกว่าลักษณะของเทวดาผู้ชาย เพราะไม่มีหนวด เทวดานั้นรู้นิมิตทำตัวให้เล็กใหญ่เท่าใดได้ทั้งนั้น นิมิตตัวให้เล็กเท่าปลายผมก็นิมิตได้ และอยู่รวมกัน ๒๐ องค์บ้าง

๕๐ องค์บ้าง ๖๐ องค์บ้าง ๘๐ องค์บ้าง และกินอาหารทิพย์ทุกวัน ไม่ได้บอกว่าอาหารทิพย์ที่เทวดากินมีลักษณะอย่างไร เห็นจะเป็นอาหารที่มนุษย์กินนั่นเอง ดูเครื่องอาหารกุ้งพล่าปลายำที่เขาส่งเวยเทวดาก็ได้ อาหารที่เทวดากินเข้าไปย่อยหายแห้งไปในกายเทวดา ไม่มีมูตรคูถเหมือนมนุษย์ อยู่เป็นสุขสำราญบานใจไม่รู้เจ็บรู้ไข้ ย่อมเล่นด้วยลูกและเมียเขาสนุกทุกเมื่อแล เพราะด้วยเหตุอย่างนี้ คำเทวดาจึงแปลว่าผู้เล่นตามอำเภอใจได้อีกความหมายหนึ่ง

สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ย่อมเป็นที่อยู่ของเทวดาดั่งกล่าวแล้ว และเทวดาเหล่านั้นมีรูปโฉมงดงาม แต่ในมหาราชผู้เป็นพระยาโลกบาล ซึ่งเป็นใหญ่แก่เทวดาในชั้นนี้จึงมีรูปร่างพิกล เช่นท้าววิรูปักษ์โลกบาลประจำทิศตะวันตก ตามชื่อก็แปลว่ามีรูปตาวิกล เป็นจำพวกมีตาถลนตาโต ท้าวไพศพหรือท้าวเวสสุวรรณ ก็มีหน้าตาเป็นยักษ์และมีขา ๓ ขา เกะกะมาก ที่มีรูปเช่นนี้ เห็นจะประสงค์ให้พวกผีปีศาจที่เป็นมิจฉาทิษฐิเห็น จะได้ตกใจกลัวแล้วหนีไปหมายความว่าพวกภูติผีปีศาจ ตามปรกติมีรูปร่างหน้าตาน่า

เกลียดน่ากลัวอยู่แล้ว แต่กระนั้นยังตระหนกตกใจกลัวผู้ที่มีหน้าตาน่าเกลียดเหมือนกับตน เทวดานั้นเมื่ออยู่ในวิมานเป็นปรกติของท่านอาจนิมิตกายให้งามอย่างไรก็ได้ คราวนี้มีปัญหาอยู่ด้วยพวกบริวารของท้าวจตุโลกบาล ซึ่งมีพวกคนธรรพ์ กุมภัณฑ์ นาค และยักษ์ จะอยู่ที่ไหน จะอยู่บนสวรรค์ปนกับพวกเทวดาเห็นจะไม่ได้ เพราะพวกเหล่านี้ไม่ใช่เทวดา ตามตำราจะอยู่ร่วมกันไม่ได้ เพราะผิดวรรณกัน ชะรอยจะอยู่ถัดและต่ำลงมาตอนต้นสวรรค์เป็นแน่ และต้องเป็นพวกอยู่ต่างหากจากภูมิต่าง ๆ คือ นรกภูมิ ดิรัจฉานภูมิ เปตภูมิ อสุรกายภูมิ และมนุษยภูมิ ด้วยจะอยู่ในภูมิเหล่านี้ไม่ได้ เหตุดังนั้นท่านจึงกล่าวว่า อมนุษย์จำพวกนี้มีกำเนิดเป็นเทวโยนิ คือจัดเข้าอยู่ในจำพวกมีกำเนิดเป็นเทวดา บางทีพวกยักษ์พวกอสูรและพวกอมนุษย์เหล่านี้ จะเป็นชาวพื้นเมืองเดิมอยู่บนสวรรค์มาก่อนตอนเมื่อถูกพระอินทร์และพวกเทวดาแย่งเอาเมืองสวรรค์ไปพวกเหล่านี้ไม่ตามพวกของตนไปอยู่ที่อื่น จึงยอมสวามิภักดิ์เป็นชะเลยหรือข้ารับใช้เทวดา จึงได้มีโอกาสเป็นพวกมี

กำเนิดเป็นเทวดาด้วย

พ้นชั้นฟ้าอันชื่อว่าจาตุมหาราชิกภูมิขึ้นไปได้ ๔๒,๐๐๐ โยชน์ คือเท่ากับระยะจากพื้นแผ่นดินโลกขึ้นไปถึงจาตุมหาราชิกา ก็ถึงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อันตั้งอยู่เหนือจอมเขาพระสิเนรุราชบรรพต หรือเรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่าเขาพระสุเมรุ สวรรค์ชั้นนี้เป็นเมืองของพระอินทร์ ผู้เป็นพระยาแก่เทวดาทั้งหลาย เมืองของพระอินทร์โดยกว้างคณนาได้ ๘,๐๐๐,๐๐๐ วา (ทำไมไม่ใช้คำนวณเป็นโยชน์ก็ไม่ทราบ) มีปรางค์ปราสาทแก้ว และมีกำแพงแก้ว มีประตูทองประดับด้วยแก้วทั้ง ๗ ประการ เมื่อเผยประตูจะได้ยินเสียงเป็นดนตรีอย่างไพเราะ กลางนครไตรตรึงส์หรือเมืองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีไพชยนต์วิมานหรือปราสาทเป็นที่ประทับของพระอินทร์ ตั้งอยู่ท่ามกลางดาวดึงส์โดยสูงได้ ๒๕,๒๐๐,๐๐๐ วา ประดับด้วยสัตตพิธรัตนะคือแก้ว ๗ ประการงามนักงามหนา ไพชยนต์ปราสาทนั้นประกอบด้วยเชิงชั้นชาลา ๑๐๐ ชาลา แต่ละชาลามีวิมานได้ ๗๐๐ วิมาน วิมานหนึ่งมีนางเทพอัปสร ๗ คน ๆ หนึ่งมีนางฟ้าเป็นบริวาร

๗ คน รวมนางเทพอัปสรซึ่งอยู่ในไพชยนต์ปราสาทได้ [illegible],๐๐๐,๐๐๐ คน

คำว่าสวรรค์ซึ่งอยู่บนฟ้าและเป็นที่เทวดาอยู่ เดิมเขาหมายเอาชั้นฟ้าของพระอินทร์แห่งเดียวเท่านั้น ตรงกันกับคติของลัทธิศาสนาฮินดูหรือไสยศาสตร์ ซึ่งเขามีแต่เมืองฟ้าเพียงชั้นเดียวคือสวรรค์ แปลว่าเป็นที่มีแต่ความสว่างรุ่งเรือง นอกจากสวรรค์เขายังมีเมืองฟ้าของพระเป็นเจ้าทั้งสาม คือไวกุณฐ์ (ไวยกูณฐ์ในไทย) แห่งวิษณุโลกของพระวิษณุหรือพระนารายณ์ เขาไกรลาสแห่งศิวโลกหรือโคโลกของพระศิวะ หรือพระอิศวร และสัตยโลกของพระพรหม ผู้จะไปเกิดในโลกของพระเป็นเจ้าทั้งสาม โลกใดโลกหนึ่งได้ ต้องเป็นผู้ภักดีนับถือพระองค์โดยเฉพาะจึงจะขึ้นไปอยู่ได้ นอกจากนี้แล้วถ้าอย่างดีก็ไปเกิดได้เพียงบนสวรรค์เท่านั้น ต่อมาเกิดมีเมืองฟ้าเป็นหลายชั้น คำว่าสวรรค์ก็เป็นใช้ได้ทั่วไป ครอบเมืองฟ้าได้ทุกชั้น เพราะเป็นเมืองสว่างรุ่งเรืองทั้งนั้น ตลอดจนเมืองฟ้าในลัทธิศาสนาอื่นก็เรียกว่าเมืองสวรรค์ได้ เมื่อคำสวรรค์ใช้แทน

คำว่าเมืองฟ้าเมืองเทวดาได้ทั่วไป ไม่จำกัดแต่เป็นเมืองฟ้าของพระอินทร์ เมืองฟ้าของพระอินทร์จึงต้องมีชื่อเรียกเป็นพิเศษอีกชื่อหนึ่ง คือสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งเป็นคำบาลี แปลว่า ๓๓ ในที่นี้หมายเอาเทวดาชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งมีอยู่ด้วยกันบนสวรรค์ชั้นนี้ ๓๓ องค์ ทางที่เรียกว่าไตรตรึงส์ ซึ่งเป็นคำสันสกฤต แปลว่า ๓๓ เหมือนกัน เหตุฉะนี้ ในหนังสือไทยจึงใช้ทั้งสองคำ สุดแล้วจะฟังเสียงเหมาะคำไหนก็ใช้คำนั้น ที่ว่ามีเทวดาผู้ใหญ่ ๓๓ องค์นั้น ในจำนวนนี้รวมทั้งพระอินทร์ด้วย ซึ่งมีเรื่องเล่าว่า เดิมพระอินทร์เป็นมนุษย์ชื่อมฆมาณพ มีเพื่อนสนิทอยู่ ๓๒ คน ได้ทำบุญกุศลไว้มาก เมื่อตายจึงไปเกิดเป็นเทวดาผู้ใหญ่อยู่บนสวรรค์ ซึ่งมีเมืองหลวงอยู่ตรงกลางเป็นเมืองของพระอินทร์โดยเฉพาะ ชื่อว่าเมืองสุทัศน์ แปลว่าดูงาม เป็นชื่อมีมาแล้วแต่ครั้งพวกอสูรอยู่ เมื่อพระอินทร์กับพวกแย่งเมืองนี้ได้ จึงคงชื่อเดิมไว้ เมืองสุทัศน์นั้นมีอีกชื่อหนึ่งว่าอมรวดี แปลว่าเมืองของผู้ไม่ตายคือเทวดา ส่วนสหาย ๓๒ คนที่ไปเกิดเป็นเทวดาด้วย ต่างก็มีเมืองของตนตั้งอยู่รอบเมือง

สุทัศน์ของพระอินทร์ แบ่งกันอยู่ ๔ ทิศ ๆ ละ ๘ เมือง จึงมีเมืองหมดด้วยกัน ๓๓ เมือง เทวดาผู้ใหญ่สหายของพระอินทร์ ๓๒ องค์นั้นรู้จักชื่อกันดีก็มีอยู่หลายองค์ เช่น มาตุลี ซึ่งมีหน้าที่เป็นสารถีขับรถให้พระอินทร์ เวสนุกรรม ซึ่งเป็นนายช่างของเทวดา พระจันทรเทพบุตร พระสุริยเทพบุตร พระพิรุณซึ่งเป็นเจ้าแห่งฝนเป็นต้น

เรื่องจำนวน ๓๓ เข้าใจว่าจะไม่ใช่มาแต่เรื่องอย่างที่เล่าข้างต้น เพราะ ๓๓ เป็นจำนวนเทวดาดั้งเดิมสืบแต่ต้นสมัยพระเวท ซึ่งเขาแบ่งเทวดาออกเป็น ๓ พวก พวกละ ๑๑ องค์ คือเทวดาซึ่งอยู่บนสวรรค์พวก ๑ มีพระวรุณ (พระพิรุณในไทย) และพระสูรย (พระสุริย) เป็นต้น อยู่กลางฟ้ากลางอากาศพวกหนึ่ง มีพระอินทร์เป็นต้น และอยู่บนแผ่นดินอีกพวกหนึ่ง มีพระอัคนีเป็นต้น พระอินทร์มีหน้าที่คอยขับไล่และประหารพวกอสูร ซึ่งทำความมืดมัวให้แก่โลก โดยใช้สายฟ้าเป็นอาวุธเรียกวชิราวุธ เป็นเครื่องทำลายขจัดให้หมดสิ้นไป ถ้าอสูรตนใดทำความแห้งแล้งให้เกิดมีขึ้น พระอินทร์ก็ล้างผลาญอสูรตนนั้นเสีย

แล้วให้น้ำฟ้าหรือฝนตกลงมา เมื่อพระอินทร์มีหน้าที่คอยให้ความสว่างและความชุ่มชื้นเป็นประโยชน์แก่การเพาะปลูกซึ่งเป็นงานการสำคัญของคนสมัยโบราณดังนี้ มนุษย์ย่อมมีความยินดีนิยมนับถือพระอินทร์ยิ่งกว่าเทพองค์อื่น ในที่สุดพระอินทร์ก็ได้เป็นใหญ่เหนือเทวดาอื่นทั้งหมด แม้พระวรุณซึ่งเป็นเจ้าแห่งฝนแห่งน้ำโดยตรง ก็สู้พระอินทร์ไม่ได้ เพราะทำการไม่โฆษณาออกหน้าเหมือนพระอินทร์ คนจึงไม่ใคร่รู้จัก แล้วคำว่าอินทร์มีความหมายขยายออกไปว่าผู้เป็นใหญ่ ใช้ผสมเข้ากับคำอื่น แปลว่าเป็นใหญ่แก่สิ่งนั้น เช่นผสมกับคำว่า สุระ เป็นสุรินทร์ แปลว่าเป็นใหญ่ในสุระ คือเทวดา ได้แก่พระอินทร์นั่นเอง ผสมกับคำ นร เป็นนรินทร์ แปลว่าเป็นใหญ่ใน นร คือคนได้แก่พระเจ้าแผ่นดิน ดังนี้เป็นต้น

ต่อมาลัทธิศาสนาพราหมณ์ คลี่คลายเป็นลัทธิศาสนาฮินดูหรือไสยศาสตร์ในทุกวันนี้ เทวดาครั้งพระเวทบางองค์ซึ่งไม่ใช่เป็นเทวดาสำคัญอะไร กลับได้เป็นใหญ่กลายเป็นพระเป็นเจ้าขึ้น คือพระอิศวรและพระนารายณ์ ส่วน

พระอินทร์ซึ่งเคยเป็นใหญ่อยู่ในสมัยพระเวทก็ถูกลดฐานะลง แม้ยังมีเค้ายอมให้เป็นเทพบดี หรือหัวหน้าเทวดาดั่งเดิมอยู่ แต่ต้องเป็นรองลงมาจากพระเป็นเจ้า และมีเรื่องกล่าวถึงพระอินทร์เป็นไปในทางไม่งดงาม มีความประพฤติเลวทรามเพราะไปผิดเมียของฤษีตนหนึ่งเป็นต้น จนต้องถูกฤษีสาปให้พระอินทร์มีนิมิตลับ หรือเครื่องหมายของผู้หญิงติดพราวเต็มไปหมดทั้งองค์ ภายหลังฤษีตนนั้นหายโกรธแล้วจึงสาปแบ่งเบาเสียใหม่ ให้สิ่งนั้นกลายเป็นตาไป เหตุฉะนี้พระอินทร์จึงได้ชื่อว่าท้าวสหัสนัยน์ แปลว่าท้าวพันตา นอกนี้พระอินทร์ยังต้องระวังฤษีและยักษ์ที่บำเพ็ญตบะ เพื่อให้มีอำนาจเหนือเทวดา ตบะ คือการทรมานกายอย่างยิ่งยวด เพื่อหวังผลให้เกิดฤทธิ์อำนาจต่าง ๆ ตามที่ต้องการ ถ้าบำเพ็ญตบะสำเร็จเมื่อใด พระอินทร์และเทวดาทั้งปวงจะได้รับความเดือดร้อนเมื่อนั้น เมื่อฤษีหรือยักษ์ตนใดบำเพ็ญตบะแก่กล้า เห็นท่าไม่ดีจะเดือดร้อนแก่เทวดาแน่แล้ว พระอินทร์ก็ใช้ให้นางเทพอัปสรผู้เป็นนางบำเรอของเทวดาคนหนึ่ง ลงไปทำลายตบะด้วยวิธียั่วยวนชวนฤษียักษ์

คนนั้นให้ลุ่มหลงต่อความกำหนัดยินดีในสตรีเพศ เลิกความเพียรที่จะบำเพ็ญตบะต่อไป พระอินทร์และเทวดาก็รอดตัวพ้นภัยไปคราวหนึ่ง

ส่วน พระอินทร์ ของพระพุทธศาสนา ผิดกับ พระอินทร์ของลัทธิศาสนาฮินดู เพราะพระอินทร์ของพุทธศาสนามีลักษณะเป็นพระอินทร์ของสมัยพระเวทมากกว่า ไม่มีเรื่องเลอะเทอะ หรือเรื่องตกต่ำเหมือนพระอินทร์อย่างในลัทธิศาสนาฮินดู พระอินทร์ในเรื่องรามเกียรติ์มีลักษณะปน ๆ กัน ทั้งที่เป็นพระอินทร์พุทธและพระอินทร์ฮินดู ยิ่งกว่านี้ พระอินทร์ของพุทธศาสนาไม่เป็นตำแหน่งประจำตายตัว ใครทำบุญกุศลไว้มาก อาจขึ้นไปเกิดเป็นพระอินทร์ เพราะด้วยบุญบารมีที่ทำไว้ เป็นพระอินทร์อยู่ตลอดเวลาที่บุญกุศลยังส่งให้อยู่ หมดบุญเมื่อใดก็ต้องจุติ คือเคลื่อนจากความเป็นอยู่เดิมหรือตายจากเทวดา ลงไปเกิดยังภพอื่น จะไปเกิดยังภพใดภูมิใดแล้วแต่กรรมที่ทำไว้ ส่วนตำแหน่งพระอินทร์ คนอื่นที่เขามีบุญสมควรกันก็ขึ้นไปแทน และเป็นตำแหน่งคอยป้องกัน และส่งเสริมพุทธศาสนาให้เจริญถาวรสืบไป

เมืองสุทัศน์ของพระอินทร์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เบื้องตะวันออกมีสวนขวัญ ชื่อนันทวนุทยาน หรือเรียกง่าย ๆ ว่านันทอุทยาน แปลว่าสวนขวัญอันเป็นที่ยินดี เพราะมีต้นไม้ลูกไม้ดอกอย่างวิเศษและอุดม เป็นที่เล่นแสนสนุกสุขสำราญแก่เทพยดาทั้งหลาย ใกล้อุทยานทางจะเข้าสู่เมือง มีสระใหญ่ชื่อ นันทาโบกขรณีสระ ๑ (โบกขรณี แปลว่าสระบัว) ชื่อ จุลนันทาโบกขรณีสระ ๑ น้ำในสระใสงามดังแผ่นแก้วอินทนิล ริมฝั่งสระมีศิลาแก้ว ๒ แผ่น ชื่อ นันทาปริถิปาสาณแผ่น ๑ ชื่อ จุลนันทาปริถิปาสาณแผ่น ๑ เป็นแผ่นศิลามีรัศมีรุ่งเรือง เมื่อจับดูจะรู้สึกว่าอ่อนดังว่าถือหนังเห็น (หนังตัวอะไรไม่ทราบ จะว่าเป็นหนังสัตว์อีเห็นก็น่าสงสัย)

ทางทักษิณ หรือทิศใต้ มีอุทยาน ชื่อ ผรุสกวัน แปลว่าสวนมะปราง สวนปารุสกวันในบริเวณพระราชวังสวนดุสิตก็มาแต่ชื่อ แห่งสวนนี้ ไม้ในสวนนี้อ่อนน้อมค้อม

งามนัก มีสระใหญ่ชื่อภัทราโบกขรณีสระ ๑ ชื่อสุภัทราโบกขรณีสระ ๑ ที่ฝั่งสระมีก้อนแก้วชื่อภัทราปริถิปสาณก้อน ๑ ชื่อสุภัทราปริถิปาสาณก้อน ๑

ทางปัจฉิมทิศหรือทิศตะวันตก มีอุทยานใหญ่ชื่อจิตรลดาวัน แปลว่างามไปด้วยไม้เถา พระตำหนักสวนจิตรลดารโหฐานก็มาแต่ชื่อสวนนี้ มีสระใหญ่ ชื่อ จิตรโบกขรณีสระ ๑ ชื่อ จุลจิตรโบกขรณีสระ ๑ มีแผ่นศิลาแก้ว ๒ แผ่น แผ่นหนึ่งชื่อจิตรปาสาณ อีกแผ่นหนึ่งชื่อจุลจิตรปาสาณ

ทางทิศอุดรหรือทิศเหนือ มีอุทยานใหญ่ชื่อสักกวัน มีสระชื่อ ธรรมาโบกขรณีสระ ๑ ชื่อ สุธรรมาโบกขรณีสระ ๑ มีศิลาแก้วอยู่ที่ฝั่งสระ ชื่อ ธรรมาปริถิปาสาณก้อน ๑ ชื่อสุธรรมาปริถิปาสาณก้อน ๑

ทางทิศอีสานหรือทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีอุทยานใหญ่ชื่อมหาพล มีสระแก้วสระ ๑ (ไม่มีชื่อ) ส่วนทิศอื่นอีก ๓ ทิศ คือทิศพายัพ (ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ) ทิศอาคเนย์ (ตะวันออกเฉียงใต้) ทิศหรดี (ตะวันตกเฉียงใต้)

ไม่มีกล่าวเรื่องสวนอื่นอีก ที่จริงควรมีสวนมิสสกวันอีกสวนหนึ่ง ซึ่งเป็นสวนมีไม้ทุกชนิดขึ้นปะปนกัน บางทีข้อความนี้ในต้นฉบับหนังสือไตรภูมิจะขาดหายไป เพียงเท่าที่กล่าวมาแล้ว ๕ สวน ก็มากพออยู่แล้ว เพราะเป็นสวนตามที่พรรณนาไว้ มีความงามคล้ายๆ กัน จนทำให้อ่านรู้สึกเบื่อความงามนั้นได้ ยิ่งกว่านี้ในสวนคงไม่มีนก อย่างที่กล่าวว่า ฝูงวิหคปักษีทวิชชาติ ส่งเสียงไพเราะอยู่เซ็งแซ่มิรู้ขาด และในสระคงไม่มีปลา เพราะนกและปลาเป็นสัตว์เดรัจฉาน จะเกิดอยู่บนสวรรค์ไม่ได้

ต่อไปกล่าวถึงเรื่องรถไพชยนต์ ซึ่งขึ้นต้นอย่างลอยๆ ข้อความไม่ติดต่อกัน ดูประหนึ่งว่ามีข้อความขาดหายไปบ้าง เพราะขึ้นต้นว่า "และมีแท่นแก้ว อนึ่งในรถนั้นกว้างได้๘,๐๐๐ วา โดยรีได้ ๘,๐๐๐ วา ท่านใส่กลดแก้ว อนึ่งที่กลางแท่นแก้วนั้นกว้างได้โยชน์ ๑" ข้อความเป็นดังนี้ อ่านไม่สู้ได้ความชัดนัก ต่อไปกล่าวถึงม้าที่เทียมรถไพชยนต์ของพระอินทร์ว่าเป็นม้าแก้วมีจำนวนได้ ๒,๐๐๐ ตัว นี่ก็เข้าใจยาก

เพราะม้าเป็นสัตว์เดรัจฉานอยู่บนสวรรค์ไม่ได้ แล้วกล่าวถึงความงามแววววาวของรถนี้ ว่าประกอบไปด้วยทองคำและสัตตพิธรัตน์ หรือแก้วต่าง ๆ ๗ ประการ รถไพชยนต์ของพระอินทร์ เป็นชื่อเดียวกับเวชยันต์ราชรถของหลวง สำหรับเป็นรถชักพระบรมศพมาสู่พระสุเมรุ และเป็นคำเดียวกับไพชยนต์ปราสาท คือปราสาทที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินเทียบได้กับปราสาทเวชยนต์ของพระอินทร์ ในที่นี้เขียนเป็นหลายอย่าง เขียนอย่างภาษาสันสกฤต เป็น ไวชยนต์ เขียนอย่างไทยเปลี่ยน ว. เป็น พ. ก็เป็น ไพชยนต์ เขียนอย่างบาลีเป็น เวชยนต์ อย่างไทยก็เป็นเวชยันต์ บางทีก็เพี้ยนเป็นเวไชยันต์

คราวนี้กล่าวถึงท้าวจตุมหาราช คุมบริวารเป็นกระบวนทัพ อย่างกระบวนแห่ ออกจากเมืองบนจอมเขายุคนธรไปถึงกำแพงจักรวาฬเบื้องทิศที่จตุมหาราชเป็นโลกบาลประจำอยู่ ไปทำไมไม่ปรากฏบอกไว้ ดูประหนึ่งว่าไปลาดตระเวนตรวจดูด้านของตนว่าเรียบร้อยดีหรือไม่ เช่นกล่าวว่า

ท้าวธตรฐมีบริวารคนธรรพ นับได้กว่าร้อยล้าน มี

เครื่องประดับเหนือหัวและเนื้อตัวทั้งมวลเป็นเงินยวง ถือฆ้อนและสากเงินเป็นอาวุธ ไปยังกำแพงจักรวาฬด้านทิศตะวันออก คือทิศที่ท้าวธตรฐเป็นโลกบาลประจำอยู่ ตามคติของพุทธศาสนา ฝ่ายมหายานว่า ท้าวธตรฐมีหน้าเป็นสีขาว ก็ตรงกับที่ว่าไว้ที่นี่ว่าเป็นเงินยวง

ท้าววิรุฬหกมีบริวารเป็นผีเสื้อผีกุมภัณฑ์ไปสู่กำแพงจักรวาฬใต้ เครื่องประดับกายทั้งท้าววิรุฬหกและบริวารแล้วล้วนไปด้วยแก้วมณีรัตน์ พวกบริวารถือฆ้อนถือกระบองแก้วมณี ท้าววิรุฬหกขี่ม้า ทางมหายานว่าท้าววิรุฬหกมีหน้าเป็นสีขาว ไตรภูมิว่าแก้วมณีรัตน์ เห็นจะเป็นแก้วเขียว บริวารท้าววิรุฬหกมีพวกผีเสื้อ ผีเสื้อเป็นยักษ์จำพวกหนึ่งในจำพวกที่เรียกว่ารากษส ซึ่งเป็นยักษ์ร้าย ผีเสื้อเป็นคำไทยแปลว่าผีเชื้อ ถ้าอยู่ในน้ำเรียกว่าผีเสื้อน้ำคือผีเชื้อน้ำ ถ้าเป็นผีเสื้อยักษ์ก็คือผีเชื้อยักษ์ ถ้าเป็นผีเสื้อเมืองก็คือผีเชื้อเมือง หมายความว่าเป็นผีหรือเทวดามีเชื้อของเมืองนั้น ๆ บางทีเห็นว่าผีเป็นเลว จึงเปลี่ยนเป็นพระเสื้อเมืองให้ดีขึ้น

ท้าววิรูพปักษ์มีบริวารเป็นพวกนาค ไปสู่กำแพงจักรวาพด้านตะวันตก เครื่องประดับเป็นแก้วประพาพ มหายานว่า ท้าววิรูพปักษ์มีหน้าเป็นสีแดง พวกบริวารที่เป็นเทวดาถือฆ้อนถือสากแก้วประพาพ

ท้าวไพศพมีบริวารเป็นยักษ์และเทวดา ไปสู่กำแพงจักรวาพด้านเหนือ เครื่องประดับเป็นทองเนื้อสุก มหายานว่า ท้าวไพศพหน้าเป็นสีเหลือง บริวารถือฆ้อนถือสากทอง ตัวพระไพศพทรงม้าสีทอง

กล่าวเรื่องท้าวจตุโลกบาลแล้ว ก็กล่าวถึงช้างไอยราวัณของพระอินทร์ ซึ่งเป็นช้างที่เรารู้จักชอกันดี และมักทำภาพของช้างไอยราวัณนี้มีสามหัว สันสกฤตเรียกชื่อช้างตัวนี้ว่า ไอราวัน บาลีเป็นเอราวัณ เขียนผิดเป็นเอราวรรณก็มี ที่เขียนไอยราวันเป็นเขียน ย. เกินเข้ามาตัวหนึ่ง แล้วหดให้สั้นเข้าเป็นไอยราในหนังสือกาพย์กลอน หมายความถึงช้างสารทั่วไป ไม่จำกัดว่าต้องเป็นช้างเอราวัณ คำภาษาไทยเรียกเป็นไอยราพรตก็มี คำเดิมในสันสกฤตเป็นไอยราวัต หนังสือไตรภูมิกล่าวว่าช้างนี้ชื่อไอยราพรต และว่า

ไม่ใช่เป็นสัตว์เดรัจฉาน เพราะบนสวรรค์สัตว์เดรัจฉานขึ้นไปอยู่ไม่ได้ แม้แต่ยุงหรือตัวไรตัวเดียวก็ไม่มี ช้างไอยราพรตคือเทวดาองค์หนึ่งชื่อไอยราวันเทพบุตร เมื่อพระอินทร์จะเสด็จไปแห่งใด ไอยราวันเทพบุตรก็นิมิตรตนเป็นช้างเผือกตัวหนึ่งใหญ่นัก โดยสูงได้ ๑,๒๐๐,๐๐๐ วา และมีหัวได้ ๓๓ หัว หัวน้อย ๆ สองหัวอยู่ข้างหัวใหญ่ เพราะฉะนั้นจึงเป็นชุดละ ๓ หัว หัวใหญ่ได้ ๒,๐๐๐ วา "และหัวถัดเข้าไปทั้งสองข้าง แลหัวแล ๓,๐๐๐ วา ถัดนั้นเข้าไปแลหัวแล ๔,๐๐๐ วา" ถัดเข้าไปอีกเป็น ๕,๐๐๐ วา และ ๖,๐๐๐ วาตามลำดับ (ฟังเกือบไม่เข้าใจทีเดียว คำว่า "แลหัวแล" เห็นจะหมายความว่าแต่ละหัว ส่วนหัวใหญ่อยู่ท่ามกลางหัวทั้งหลายชื่อสุทัศน์ เป็นพระที่นั่งแห่งพระอินทร์โดยกว้าง ๒,๔๐๐,๐๐๐ (กว้างสองเท่าของความสูงทั้งตัว) เหนือหัวช้างมีแท่นแก้วอันหนึ่ง กว้างได้ ๙๖,๐๐๐ วา มีปราสาทกลางแท่นแก้วสูงได้ ๘,๐๐๐ วา มีราชอาสน์หนาพร้อมด้วยหมอนใหญ่ หมอนน้อย หมอนอิง องค์พระอินทร์นั้นสูงได้ ๖,๐๐๐ วา เสด็จประทับเหนือแท่นแก้วมี

เทวดาขี่ ๓๒ หัว (ทำไมไม่ขี่ทั้ง ๓๓ หัว ตรงที่ ๒๒ จะจดจำนวนคลาดเคลื่อนไป) ช้าง ๓๓ หัว แต่ละหัวมีงา ๗ อัน งาแต่ละอันยาวได้ ๔๐๐,๐๐๐ วา และงานั้นแต่ละงามีสระได้ ๗ สระ สระนั้นแต่ละสระมีบัวได้ ๗ กอ กอบัวแต่ละกอมีดอก ๗ ดอก แต่ละดอกมีกลีบ ๗ กลีบ แต่ละกลีบมีนางฟ้ายืนจับระบำ ๗ คน นางแต่ละคนมีสาวใช้ได้ ๗ คน รวมยอดช้าง ๓๓ หัว มีงาได้ ๒๓๑ สระได้ ๑,๖๑๗ สระ กอบัวได้ ๑๑,๓๑๙ กอ ดอกบัวได้ ๗๙,๒๓๓ ดอก กลีบบัวได้ ๕๕๔,๖๓๑ กลีบ นางฟ้าได้ ๓,๘๘๒,๔๑๗ คน และสาวใช้นางระบำได้ ๒๗,๑๗๖,๙๑๙ คน และในงาช้างไอยราวัณนั้น มีสถานสำหรับนางระบำและสาวใช้อยู่ โดยกว้างได้ ๕๐ โยชน์ (เห็นจะเบียดเยียดยัดกันมาก)

หนังสือเรื่องรามเกียรติ์ ตอนหนึ่งกล่าวถึงอินทรชิตโอรสทศกัณฐ์แปลงตัวเป็นพระอินทร์ แล้วให้พวกนายและไพร่พลยักษ์แปลงเป็นช้าง เอราวัณ เป็นเทพบุตรเทพธิดาเพื่อลวงพระลักษณ์ให้เข้าใจผิด แล้ว ลอบ แผลงศร พรหมาสตร์มาต้องพระลักษณ์และพวกลิงพานรสลบหมด หนุมาน

โกรธสำคัญผิดว่าเป็นพระอินทร์ เผ่นขึ้นไปหมายจะสังหารพระอินทร์เสีย เรื่องรามเกียรติ์ตอนนี้รู้จักกันดี นอกจากได้อ่านเรื่องยังเคยดูโขน เรียนกันว่าตอน "หักคอช้างเอราวัณ" หนังสือรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ กล่าวเรื่องตอนอินทรชิตแปลงเป็นพระอินทร์ และพวกนายและไพร่พลยักษ์แปลงเป็นช้างเอราวัณ เทพบุตรเทพธิดาไว้ดังนี้

"ให้การุณราชกุมภัณฑ์ เป็นเอราวรรณตัวกล้า
สามสิบสามเศียรอลงกา เศียรหนึ่งเจ็ดงางามงอน
งาหนึ่งเจ็ดสระโกสุมภ์ เศียรหนึ่งมีประทุมเกษร
เจ็ดกอชูก้านอรชร กอหนึ่งบานสลอนเจ็ดผกา
ดวงหนึ่งเจ็ดกลีบสุบงกช กลิ่นรสซาบซ่านนาสา
กลีบหนึ่งมีเทพธิดา เจ็ดนางกัลยายุพาพาล
แต่ละองค์ทรงโฉมอรชร รำฟ้อนจำเรียงเสียงหวาน
นางหนึ่งล้วนมีบริวาร เจ็ดองค์เยาวมาลวิไลวรรณ
เผือกผ่องพึงพิศอำไพ เหมือนช้างเจ้าไตรตรึงษ์ใน
สวรรค์

มีวิมานทุกเศียรคชกรรม์ พรายพรรณล้วนแก้วมณี"

อ่านคำกลอนนี้แล้ว ลองเทียบดูกับข้อความในไตรภูมิซึ่งเป็นความเรียง จะรู้สึกว่าคำกลอนฟังเพราะและได้ข้อความกระทัดรัดดีกว่ากันมาก ในที่นี้คัดคำกลอนมาจากเรื่องรามเกียรติ์ฉบับโรงพิมพ์หมอสมิท (เล่ม ๒ หน้า ๑๖๓) ซึ่งเป็นฉบับตัวพิมพ์เก่าที่สุดที่มีอยู่ คำต่างๆ คงปล่อยไว้ตามของเดิม จะเห็นคำว่าเอราวัณ ในที่นี้เขียนเป็น เอราวรรณ วิไล เขียนเป็นวิไลย และเขียนกันอย่างนี้มานาน ภายหลังมาทราบกันว่า วิลัย ภาษาสันสกฤตแปลว่า ทำลาย ตาย ความไม่ตรงกับที่ใช้อยู่ในภาษาไทยซึ่งแปลว่า งาม หยดย้อย เดี๋ยวนี้จึงเขียนเสียใหม่เป็น วิไล เพื่อให้แตกต่างไปจากคำ วิลัย ซึ่งมีความหมายไม่ดี และไม่ได้แปลว่า งามหยดย้อย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ตอนนี้ใหม่เป็นกาพย์ฉบัง คือแต่งเป็นกลอนแบบหนึ่งเรียกว่ากาพย์ฉบัง บทหนึ่งมี ๑๖ คำ แบ่งคำเป็นสามบาทหรือวรรค วรรคแรกมี ๖ คำ วรรค

กลาง ๔ คำ และวรรคท้ายมี ๖ คำ มีคำที่สัมผัสกันซึ่งถ้าสังเกตดูในข้อความต่อไปนี้ ก็จะเห็นได้เองว่ามีสัมผัสกันที่ตรงไหนบ้าง

"อินทรชิตบิดเบือนกายิน เหมือนองค์อมรินทร
ทรงคชเอราวัณ
ช้างนิมิตรฤทธิแรงแขงขัน เผือกผ่องผิวพรรณ
สีสังข์สะอาดโอฬาร์
สามสิบสามเศียรโสภา เศียรหนึ่งเจ็ดงา
ดั่งเพชรรัตน์รูจี
งาหนึ่งเจ็ดโบกขรณี สระหนึ่งย่อมมี
เจ็ดกออุบลบันดาล
กอหนึ่งเจ็ดดอกดวงมาลย์ ดอกหนึ่งแบ่งบาน
มีกลีบได้เจ็ดกลีบผกา
กลีบหนึ่งมีเทพธิดา เจ็ดองค์โสภา
แน่งน้อยลำเพานงพาล
นางหนึ่งย่อมมีบริวาร อีกเจ็ดเยาวมาลย์
ล้วนรูปนิมิตรมายา

จับระบำรำร่ายส่ายหา ชำเลืองหางตา
ท่าที่ดั่งเทพอัปสร
มีวิมานแก้วงามบวร ทุกเกศกุญชร
ดั่งเวไชยันต์อัมรินทร์"

อ่านเทียบกาพย์ฉบังที่กล่าวนี้ กับบทกลอนที่กล่าวแล้วรู้สึกได้ทันทีว่า ฉบังหลังมีถ้อยคำซึ่งแสดงออกมาในภาษาไทย ได้งดงามมากทั้งเสียงและความหมายของคำหรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง มีรูปและเนื้อหาเป็นกาพย์โดยบริบูรณ์จัดว่าเป็นวรรณคดีอัน กระทำให้ เกิด ความนึก เห็นเป็นมโน-ภาพ (Imaginative Literature) ได้ชิ้นหนึ่ง

อนึ่ง มีที่น่าสังเกตการใช้คำสำหรับช่วยในการนับจำนวน ซึ่งในตำราไวยากรณ์เรียกว่าลักษณะนาม คือใช้คำว่าองค์สำหรับเป็นคำช่วยนับเกี่ยวกับเทพธิดา "เช่นกลับหนึ่งมีเทพธิดา เจ็ดองค์โสภา แน่งน้อยลำเพานงพาล" ส่วนในหนังสือไตรภูมิใช้ว่า คน สำหรับ แก่นางฟ้าไปทุกแห่งคำว่านางฟ้าเทพธิดาและนางอัปสรหรือเทพอัปสร เป็นคำใช้แทนกันได้ หมายความว่าผู้หญิงบนสวรรค์ทั้งนั้น เทพ-

ธิดาแปลว่าลูกสาวเทวดา คู่กับเทพบุตรซึ่งแปลลูกชายเทวดา เพราะฉะนั้นเทวดาผู้หญิงซึ่งไม่เกี่ยวกับคำว่าธิดาหรือลูกหญิงจะเรียกว่าอะไร ตามศัพท์ก็คือคำว่าเทวี แปลว่าเทวดาผู้หญิง คู่กับ เทว ซึ่งเป็นเทวดาผู้ชาย แต่คำเทวีในภาษาไทยใช้สำหรับเรียกพระมเหสีของพระอินทร์ และของพระเจ้าแผ่นดินเสียแล้ว จึงต้องใช้คำเทพธิดาเป็นหมายความถึงเทวดาผู้หญิงได้ทั่วไป ส่วนเทพอัปสร ถ้าว่าทางอินเดียก็ไม่ใช่เทพธิดา เทพอัปสรเป็นนางผู้เกิดจากน้ำ มีรูปร่างหน้าตาสวยที่สุด เพราะฉะนั้นจึงต้องตกเป็นนางบำเรอของเทวดา เทียบได้กับคำว่า Heavenly nymph ในภาษาฝรั่ง ที่พระอินทร์ส่งนางฟ้าลงมายั่วยวนฤษีและยักษ์ เพื่อทำลายตบะให้เสียไป ก็คือพวกนางอัปสรนี้เอง นางอัปสรเป็นคำภาษาสันสกฤต ถ้าเป็นคำภาษาบาลีก็เป็นอัจฉราโดยเหตุที่นางอัปสรสวยมาก ถ้าต้องการจะกล่าวถึงความงามของนางมนุษย์ว่าสวยมาก ก็มักกล่าวว่าสวยเหมือนนางอัปสร ในภาษาไทยมีแต่คำว่านางฟ้า ไม่ได้แบ่งแยกว่าเป็นนางเทพธิดาหรืออัปสร สุดแล้วแต่ว่าอยู่บน

สวรรค์ก็เรียกว่านางฟ้าได้ทั้งนั้น เหตุฉะนี้คำเทพธิดาและเทพอัปสร ภาษาไทยจึงเขียนปน ๆ กันและใช้คำช่วยในการนับสำหรับนางอัปสร ว่าองค์ เสมอ ด้วย เทพบุตร เทพธิดา ในไตรภูมิใช้ว่าคนแทนคำว่าองค์ ชะรอยจะเห็นว่านางเทพอัปสรไม่ใช่เทพธิดา หรือเป็น เทวดา ผู้ หญิงโดย แท้จริง จึงได้ใช้คำว่าคน หาได้ใช้เป็นองค์ไม่ ก็คำว่าองค์นั้น เป็นคำสันสกฤตและบาลี ไทยใช้เป็นคำช่วยในการนับสำหรับผู้ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่เคารพยิ่ง เช่นพระพุทธเจ้า พระอรหันต์ เทวดา พระเจ้าแผ่นดิน ตลอดจนพระสงฆ์ และสิ่งต่าง ๆ ดางอย่าง ซึ่งเป็นของพระเจ้าแผ่นดินก็ใช้ว่าองค์ เมื่อภาษาไทยยังไม่ได้คำว่า องค์ จากภาษาบาลีมาใช้เป็นคำไทย เดิมเห็นจะใช้ว่าคน ดังที่ใช้กันอยู่ในหนังสือรุ่นเก่าของภาษาไทยถิ่น มีทางภาคพายัพเป็นต้น เรียกพระเจ้าแผ่นดินว่าตนหนึ่งสองตน ในไตรภูมิเองก็ใช้ตนสำหรับเทวดา มีอยู่หลายแห่ง เช่นเทวดา ๔ ตนเป็นต้น แต่ที่ใช้ว่าองค์ก็มี เห็นจะอยู่ในระยะที่ใช้คำว่า ตนและองค์ระหว่างหัวต่อก็เป็นได้ ในดางแห่งใช้ว่าอันก็มี เช่นกล่าว

ถึงท้าวจตุโลกบาลว่า เทพยดาทั้ง ๔ อัน ยากที่จะเข้าใจได้ว่าทำไมจึงใช้ว่าอัน เพราะอันเป็นคำช่วยนับสำหรับสิ่งของที่ลักษณะเป็นแผ่นเท่านั้น แต่ถ้าพูดถึงภาษาไทยเดิมคำว่าอันใช้ได้ตลอดไปทุกอย่าง

— ๓ —

พระอินทร์มีพระมเหสีซึ่งในไตรภูมิใช้คำว่านางผู้เมีย หรือนางเมีย ๔ องค์ ชื่อนางสุธรรมา นางสุชาดา นางสุนันทาและนางสุจิตรา เวลาพระอินทร์เสด็จนั่งเหนือแท่นแก้ว นางสุธรรมานั่งเฝ้าอยู่ฝ่ายซ้าย นางสุชาดาอยู่ฝ่ายขวา นางสุนันทาอยู่ฝ่ายหลัง และนางสุจิตราอยู่ฝ่ายซ้ายอีกผู้หนึ่ง เวลาเฝ้าไม่ใช่แต่ลำพังผู้เดียว ย่อมมีบริวารอีกด้วย จะมีจำนวนบริวารก็มากน้อยไม่กล่าวไว้ ถัดมาชั้นนอกมีหมู่นางฟ้า ซึ่งเป็นเมียพระอินทร์ได้ ๙๒ คน (จำนวนนี้แปลกดูน้อยเต็มที และใช้นับว่าคนไม่ใช่ว่าองค์) มีหน้าอันงามหนักหนาทั้งนั้น ต่อออกไปถึงพวกสาวใช้ ถัดออกไปอีกเป็นพวกนางฟ้าสาวสวรรค์ ฟ้อนรำถวายแด่พระอินทร์อยู่

รอบ ๆ มีเทพธิดานางหนึ่งดีดพิณ และพิณอีก ๒๐,๐๐๐ อัน ซึ่งเป็นเพื่อนพิณอันแรก ก็ปรากฏเสียงไปด้วย เทพธิดานางหนึ่งเป่ากลองคู่ เพื่อนกลองอีก ๒๐,๐๐๐ คู่ ก็ดังด้วย ดุจดังว่าเป่าทุกคู่ นอกนี้ยังมีเทพธิดาเป่าสังข์ตีกลองอื่น ๆ คือบัณเฑาะว์และเป่าปี่เป็นต้น แต่ละสิ่งมีเพื่อนเป็นจำนวน ๒๐,๐๐๐ ทั้งนั้น พวกดีดสีตีเป่าไม่มีแต่พวกนางฟ้าเท่านั้น ยังมีพวกคนธรรพ์อีกด้วย คนธรรพ์เป็นพวกคิดบันทางดนตรีของพระอินทร์ เป็นอมนุษย์จำพวกหนึ่งไม่ใช่เทวดาดังกล่าวไว้ที่อื่นแล้ว เมียของคนธรรพ์คือพวกนางอัปสรนางฟ้า แล้วยังมีนางฟ้าอันเป็นเมียพระอินทร์อีกจำนวนหนึ่งมี ๒๕,๐๐๐,๐๐๐ คน เห็นจำนวนเมียพระอินทร์แล้วก็ตกใจ แต่เมื่อนึกอีกทีก็ไม่ประหลาดใจ เพราะเป็นเรื่องเมืองสวรรค์

ข้อความตอนนี้ มีคำใช้แปลกมากอยู่ คือคำว่าเป่ากลอง จะว่าลอกคัดผิดกันมาก็ไม่เชิง เพราะมีซ้ำคำว่าเป่ากลองอยู่ถึง ๒ แห่ง ส่วนกลองอื่นใช้คำว่าตี รวมทั้งบัณเฑาะว์ก็เป็นตีด้วย บัณเฑาะว์เป็นกลองสองหน้าขนาดเล็ก

ใช้มือถือ ตัวบัณเฑาะว์คอดกลาง ถ้าจะเปรียบก็เหมือนกรวยแหลมสองกรวย เอาปลายกรวยมาต่อกันเป็นตอนคอด หรือเป็นรูปนาฬิกาทรายฉะนั้น บัณเฑาะว์มีตุ้มอยู่ปลายสายเชือกสำหรับแกว่งให้กระทบหน้าบัณเฑาะว์ มีเสียงดังอย่างกลองแต่เบากว่า เหมือนปงปั๋งซึ่งเป็นของเด็กเล่นฉะนั้น บัณเฑาะว์เป็นเครื่องดนตรีชนิดหนึ่งของพราหมณ์ มีใช้อยู่ในพระราชพิธีที่เกี่ยวกับพิธีพราหมณ์ เรียกกันว่าไกวบัณเฑาะว์ หาได้ใช้ว่าตีบัณเฑาะว์เหมือนที่มีอยู่ในไตรภูมิไม่ ส่วนคำว่าเป่ากลองในที่นี้ เห็นจะแปลว่าตี จะต่างกับคำเป่า ที่แปลว่าส่งลมให้พุ่งออกมาโดยแรงจากปาก สอบค้นหาคำเป่าในคำไทยถิ่นต่าง ๆ ปรากฏคำไทยใหญ่มีคำ โป๋ แปลว่าตี ถ้าเทียบเคียงกับสระโอกับสระเอา ก็มีคำที่เป็นคำเดียวกันอยู่หลายคำ ซึ่งใช้สระโอก็มีใช้สระเอาก็มี เช่นคำว่าโง่กับเง่า ไทยกลางใช้โง่ และใช้เป็นคำซ้อนว่า โง่เง่า แต่ไทยถิ่นทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีถิ่นอิสาณเป็นต้น ใช้เง่าแทนคำว่าโง่

มเหสีพระอินทร์องค์ที่ชื่อสุชาดาเป็นธิดาของท้าวอสูร

ชื่อเนวาสิกาสูร พระอินทร์แปลงเป็นยักษ์แก่ ไปลักพาเอามาขณะที่นางเสี่ยงพวงมาลัยเลือกคู่ ที่พระอินทร์มีเมียเป็นเป็นนางฟ้า ๒๕,๐๐๐,๐๐๐ คน ก็เป็นจำนวนมากอยู่แล้ว แม้กระนั้นยังเป็นรองน้อยกว่านางฟ้าที่แห่ห้อมล้อม หน้าหลังพระศรีอาริยเมตไตรย (ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ และจะได้ลงตรัสเป็นพระพุทธเจ้าต่อไป) เมื่อเสด็จมาไหว้พระจุฬามณีบนสวรรค์ นางฟ้าที่แห่นำพระศรีอาริยมาก่อนมีจำนวนได้แสนโกฏิคน แห่ห้อมมาทางซ้ายขวาอีกข้างละแสนโกฏิคน และตามเป็นกระบวนท้ายอีกแสนโกฏิคน รวมหมดด้วยกัน ๔ แสนโกฏิคน หรือ ๔,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ คน จำนวนอย่างนี้ใคร ๆ ก็รู้ว่า เป็นจริงดังที่กล่าวไม่ได้ ไฉนท่านจึงกล้ากล่าว ไม่นึกว่าคนรุ่นหลังที่อ่านหรือฟังแล้ว จะไม่สงสัยบ้างหรือ เชื่อว่าข้อนี้ท่านคงรู้ดี ที่กล้ากล่าวเป็นจำนวนเขื่องมาก ๆ เช่นนี้ คงมีความมุ่งหมายอะไรสักอย่างหนึ่ง เพราะเทวดาชั้นสามัญอย่างเลวเต็มที่ ยังมีนางฟ้าเป็นบริวารองค์ละพันคน อย่างดีก็มิได้ถึงองค์ละแสนคน ผู้ใดเมื่อยังไม่ตายเป็นคนทำบุญทำกุศล เพียงเอาทรายมา

ต่อเป็นเจดีย์บูชาพระศาสดาเท่านั้น ตายแล้วไปเกิดเป็นเทวดา จะได้บริวารนางฟ้าพันคน ถ้าอุตส่าห์พยายามทำบุญประพฤติแก่การกุศลได้มากเท่าใด ก็จะได้เสวยสุขบนสวรรค์ มีนางฟ้าบำรุงบำเรอความสุขเป็นจำนวนมากมาย มนุษย์ทุกคนย่อมปรารถนาความสุขไม่อยากได้ทุกข์ และความสุขของคนธรรมดา อยู่ที่ปรารถนาหาความสุขที่เป็นความรู้สึกยั่วยวนใจด้วยรูปรสกลิ่นเสียงและสัมผัส มากกว่าปรารถนาหาความสุขซึ่งไม่มีเรื่องเหล่านี้เจือปนอยู่ด้วย เมื่อความปรารถนาของคนโดยมากเป็นเช่นนี้ อะไรไม่ดีเท่ากับหนามยอกเอาหนามบ่ง บอกว่าถ้าทำบุญกุศลมาก ๆ จะได้ขึ้นสวรรค์ชมนางฟ้าได้มาก ๆ มีจำนวนอย่างที่นึกเห็นเป็นอุดมคติ ซึ่งทุกคนก็เคยนึกเป็นจำนวนมาก ๆ อย่างนี้อยู่แล้ว เพราะเป็นเรื่องนึก นึกให้มากสักเท่าไรก็นึกได้ คนที่ชอบสิ่งยั่วยวน จะได้ทะเยอทะยานอยากขึ้นสวรรค์ เมื่ออยากจะขึ้นสวรรค์ก็ต้องเพียรทำบุญกุศลให้มาก ๆ ดังที่ทางศาสนาท่านสอนไว้ เมื่อคนที่อยากขึ้นสวรรค์รู้แจ้งเห็นจริงในข้อธรรมคำสั่งสอนของศาสนาแล้ว ความทะเยอทะยาน

อยากได้สุขที่เกี่ยวกับเรื่องกามตัณหาก็จะเบาบางไปเองและตั้งอยู่ในคุณงามความดี เพราะความเคยชินต่อความประพฤติที่เป็นบุญเป็นกุศล ซึ่งชั้นต้นมุ่งจะไปสวรรค์ชมนางฟ้า ครั้นรู้จริงเห็นจริงในพระศาสนาแล้วก็กลับใจได้ เห็นจะเป็นด้วยเหตุผลอย่างนี้ โบราณท่านจึงให้จำนวนมาก ๆ เป็นอุดมคติไว้ ให้สะใจผู้ที่ทะเยอทะยานอยากได้อย่างนั้น

พระอินทร์ของพุทธศาสนา ไม่เป็นตำแหน่งประจำอยู่ตลอดไปเหมือนพระอินทร์ของลัทธิศาสนาฮินดู สิ้นบุญแล้วก็ต้องจุติ มีคนใหม่ขึ้นไปเป็นพระอินทร์แทน เมื่อเช่นนี้ นางสุธรรมา นางสุชาดา นางสุนันทา และนางสุจิตรามเหสีทั้ง ๔ ของพระอินทร์ จะมีฐานะเป็นอย่างไรต่อไปเมื่อมีพระอินทร์องค์ใหม่ขึ้นไปแทน เทวดาผู้ใหญ่ ๓๒ องค์ซึ่งเป็นสหายของพระอินทร์องค์เก่า ตลอดจนช้างเอราวัณและอะไร ๆ ซึ่งเป็นทิพย์สมบัติ จะต้องมีเปลี่ยนแปลงไปด้วยไหม แก้ว่าพระอินทร์องค์ใดสิ้นบุญต้องจุติ สมบัติแห่งพระอินทร์องค์นั้นก็หมดไปด้วย พระอินทร์องค์ใหม่ก็มีสมบัติของพระอินทร์องค์ใหม่ เช่นช้างเอราวัณ ก็มีเทพ

บุตรองค์อื่น ที่ไม่ได้จุติตามพระอินทร์องค์เก่า เนรมิตเป็นช้างเอราวัณถวายพระอินทร์องค์ใหม่ต่อไป ดังนี้เป็นต้น เทวดาผู้ใหญ่ ๓๒ องค์ของพระอินทร์องค์เก่า เมื่อพระอินทร์องค์เก่าจุติ ก็จุติตามไปด้วย แล้วก็มีเทวดาผู้ใหญ่ ๓๒ องค์ชุดใหม่บังเกิดขึ้น สำหรับกับพระอินทร์องค์ใหม่สืบไป เป็นทำนองเปลี่ยนชุดรัฐบาลบนสวรรค์ เพราะฉะนั้น พระอินทร์จึงเป็นตำแหน่งหัวหน้า หรือนายกเทวดามากกว่าเป็นชื่อเฉพาะองค์ของเทวดา

บนสวรรค์ นอกนครไตรตรึงษ์ ออกไป ทางฝ่าย ตะวันออกเฉียงใต้ มีพระเจดีย์องค์หนึ่งชื่อว่าพระเจดีย์จุฬามณี เป็นพระเจดีย์อินทนิลมณีประดับไปด้วยทองและแก้ว ๗ ประการ โดยคณนาสูงได้ ๘๐,๐๐๐ วา มีกำแพงทองล้อมสี่ด้าน ๆ ละ [illegible]๖๐,๐๐๐ วา ประดับด้วยธงประฎาก (ธงเป็นผืนห้อยยาวลงมาอย่างธงจระเข้) ธงไชยและกรดชุมสาย (กรดทำด้วยผ้าตาดทองมีสายห้อยเป็นระย้าอยู่รอบ ๆ) มีเทวดาดีดสีตีเป่าเครื่องดุริยางค์ดนตรี บำเรอถวายบูชาพระ

เจดีย์อยู่ทุกเวลา พระอินทร์ย่อมเสด็จไปนมัสการพระเจดีย์นี้มิได้ขาด

หนังสือเรื่องพระมาลัยคำหลวง (ว่าเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร สมัยอยุธยาตอนปลายทรงพระนิพนธ์ แต่เห็นจะไม่ใช่ เพราะมีสำนวนต่ำกว่าพระนิพนธ์เรื่องอื่นมากนัก) กล่าวว่าพระมาลัยเถระ ซึ่งเป็นพระอรหันต์องค์สุดท้าย ภายหลังเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธ ปรินิพพาน ล่วงมาแล้วตั้งพันปีและขึ้นไปไหว้พระเจดีย์จุฬามณี พระอินทร์บอกพระมาลัยว่า สร้างไว้ให้เทวดาบูชา จึงมีปัญหาว่าสร้าง ณ ปางใดในนั้นเรียกพระเจดีย์นี้ว่า "จุฬามณีทาฒธาตุ" คำทาฒธาตุ ที่ถูกเป็นทาฐ แปลว่าพระเขี้ยวแก้วของพระพุทธเจ้าหมายความว่า พระเจดีย์จุฬามณีเป็นที่บรรจุพระเขี้ยวแก้วแต่อีกแห่งว่าบรรจุพระเกศธาตุ คือเส้นพระเกศาหรือผมของพระพุทธเจ้าเป็นแย้งกันอยู่ ในที่นี้เป็นว่าบรรจุพระเกศาก็ต้องสร้างเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ คือเมื่อเสด็จออกบวช ทรงตัดพระเกศาแล้วพระอินทร์รับเอาพระเกศาไปสร้างพระเจดีย์บรรจุไว้บนสวรรค์ ถ้าบรรจุ

พระเขี้ยวแก้ว จะต้องเป็นสร้างเมื่อเสด็จปรินิพพานแล้ว พระอินทร์ขโมยพระเขี้ยวแก้วจากมวยผมโทณพราหมณ์ได้ เอาไปสร้างพระเจดีย์บรรจุไว้บนสวรรค์ หรือจะเป็นว่า สร้าง บรรจุ พระเกศา เมื่อครั้ง เสด็จ ออก มหาภิเนษกรมณ์ ภายหลังเมื่อขโมยพระเขี้ยวแก้วมาได้ มาเจาะพระเจดีย์ บรรจุเติมเข้าไว้ก็เป็นได้

รูปพระเจดีย์จุฬามณีที่เขียนกัน องค์เจดีย์ทาสีเขียว เพราะเป็นพระเจดีย์อินทนิลมณี ซึ่งเป็นแก้วสีเขียว ผู้ ชาวไทยแต่ก่อน มีหิ้งพระหรือห้องพระ สำหรับไหว้บูชา พระไว้ทุกบ้านเรือน ข้างหลังหิ้งเขามักมีภาพเขียนเป็นพระเจดีย์จุฬามณีติดหลังไว้ มีเทวดาเหาะมาเป็นกลุ่ม ๆ ที่เขา มีภาพพระเจดีย์จุฬามณีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ถ้าจะว่ามี ไว้สำหรับบูชา พระเจดีย์อื่นมีถมไป ทำไมจะต้องไหว้ เจาะจงพระจุฬามณีด้วยเล่า ที่ไหว้พระเจดีย์จุฬามณีเห็นจะ ต้องการไหว้พระศรีอาริย์ เพราะพระมาลัยขึ้นไปไหว้พระ เจดีย์จุฬามณี ก็เพื่อได้พบกับพระศรีอาริย์เทวโพธิสัตว์ แล้วจะได้แสดงคุณสมบัติแห่ง พระศรีอาริย์ พาให้คน ทะเยอ

ทะยานอยากพบพระศรีอาริย์บ้าง จึงได้มีรูปพระเจดีย์จุฬามณีไว้บูชา เพื่อทำใจให้หยั่งถึงพระศรีอาริย์อยู่ทุกวันจะได้พบ คิดเห็นอย่างนี้อยู่ข้างจะเป็นการใส่ร้ายให้คนแต่ก่อนมากอยู่ ไม่คิดเช่นนี้ก็ยังมองเห็นเหตุผลเป็นอย่างอื่นไม่ได้

ประเพณีทำศพของไทย เขาอาบน้ำทำศพให้สะอาดเสียก่อนแล้วจึงแต่งตัวให้หมดจด ทำกรวยดอกไม้ธูปเทียนด้วยใบตองให้ศพพนมมือถือไว้ สำหรับนำขึ้นไปไหว้พระจุฬามณีเจดีย์ ประเพณีที่ว่ายังคงทำสืบต่อมาถึงทุกวันนี้ แต่ต้นเหตุที่ทำไม่ใคร่ทราบกันแล้ว เป็นทำตาม ๆ กันมาเป็นประเพณีเท่านั้น

นอกเมืองไตรตรึงษ์ ไปทาง ทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีสวนอุทยานชื่อว่าบุณฑริกวัน ในสวนนี้มีไม้ทองหลางใหญ่ต้นหนึ่งชื่อปาริกชาติกัลปพฤกษ์ หรือเรียกย่อว่าต้นกัลปพฤกษ์ ใต้ต้นกัลปพฤกษ์มีแท่นศิลาแก้วชื่อว่าบัณฑุกัมพลเป็นแท่นสีแดงเข้มดังดอกสะเอง (ดอกชบา) และอ่อนดังฟูกผ้าอ่อน เมื่อพระอินทร์นั่งเหนือแผ่นศิลานี้ แท่นจะมีอาการอ่อนยุบลงไปเพียงสะดือ เมื่อพระอินทร์ลุกขึ้นจาก

แท่น แท่นก็เต็มขึ้นมาดังเก่า พูดอย่างง่าย ๆ ก็คือเป็นแท่นสะปริง ฟุบลงและฟูได้ ใกล้ ๆ กับที่นั้นมีศาลาใหญ่ชื่อสุธรรมาเทพสภา เป็นที่ประชุมและเป็นที่ฟังธรรมเทศนาของเทวดา ใกล้กำแพงทองล้อมรอบศาลาสุธรรมา มีดอกไม้ชนิดหนึ่งชื่ออสาพติ หอมนักหนา บานพันปีละครั้งเท่านั้น ส่วนดอกปาริกชาติร้อยปีจึงบานครั้งหนึ่ง ส่งกลิ่นหอมฟุ้งไปไกลได้แสนวา เวลาดอกไม้บาน เทวดาพากันไปเก็บดอกไม้ทิพย์เหล่านี้ หนังสือเรียงสมบัติอมรินทร์คำกลอน เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่ง กล่าวถึงไม้ปาริก-ชาติไว้ดังนี้

"มีพระยาไม้ปาริกชาติ ประจำเชิงเมรุมาศ—มไหศวรรย์
สูงร้อยโยชน์ยิ่งไม้ในหิมวัน ทรงสุคันธ ทิพรสขจรขจาย
กลิ่นบุปผาฟุ้งฟ้าไปร้อยโยชน์ อบเอารสสาโรชเกสร
ทั่วสถานพิมานเทวนิกร เบิกบัญชรพิมานงาม-เมื่อยามบาน"

ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองสวรรค์นี้แปลก มีสวนถึงสองสวน คือสวนมหาพลดังที่กล่าวมาแล้ว ยังมีสวนบุณฑริกอันซ้ำในทิศเดียวอีกสวนหนึ่ง ของสำคัญเช่นต้นกัลปพฤกษ์ แท่นบัณฑุกัมพล ศาลาที่ประชุมของเทวดา ก็รวมกันอยู่ในทิศนี้ทั้งหมด

หนังสือ ไตรภูมิ กล่าวเรื่อง เมืองสวรรค์ ชั้นไตรตรึงษ์ของพระอินทร์ต่อไปอีกสามหน้ากระดาษ เป็นเรื่องเกี่ยวกับเทวดาฟังเทศน์ และเรื่องตรวจดูบุญบาปที่มนุษย์ทำไว้ตามบัญชีรายการที่เทวดานำเสนอพระอินทร์ ถ้าในบัญชีแผ่นทองปรากฏว่ามนุษย์ทำบุญมาก เทวดาก็ดีใจแซ่ซร้องสาธุการ ถ้าในบัญชีมีน้อย เทวดาก็เสียใจร้องว่า โอ้อนิจจาคนทั้งหลายทำบุญกันน้อยนัก ตายไปจะตกนรก ในที่สุดของเรื่องดาวดึงส์กล่าวว่า "ผู้ใดแลจะปรารถนาไปเกิดในเมืองสวรรค์ไซร้ อย่าได้ประมาทลืมตน ควรเร่งขวนขวายกระทำกุศลบุญธรรม ให้ทานรักษาศีลเมตตาภาวนา อุปฐากรักษาบิดามารดา ผู้เฒ่า ผู้แก่ ครูอุปัชฌาย์ อาจารย์และสมณพราหมณ์ผู้มีศีลไซร้ ก็จะได้

ไปเกิดในสวรรค์" เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ในที่สุดนี้ว่า ที่กล่าวเรื่องเมืองสวรรค์ไว้งดงามมโหฬารคือกว้างขวาง อย่างใหญ่ ก็เพื่อประโยชน์จะให้ได้รับความเพลิดเพลินเป็นอุดมคติ ให้คนเร่งชวนขวายประพฤติแต่การบุญ สั่งสอนกันตรง ๆ คนไม่ชอบฟัง จึงต้องมีเรื่องเป็นอุดมคติอย่างนี้เป็นเครื่องชวน

แท่นบัณฑุกัมพลของพระอินทร์ เป็นแท่นที่ชาวไทยรู้จักกันมาก ถ้ามีเหตุอะไรเป็นเรื่องเดือดร้อนขึ้นในเมืองมนุษย์ แท่นนี้จะมีอาการปรากฏแข็งกระด้าง ไม่อ่อนนุ่มเหมือนเวลาปรกติ เป็นเครื่องหมายบอกให้พระอินทร์รู้ว่ามีเรื่องร้าย เป็น เหตุเภทภัยแก่ผู้มีบุญในเมืองมนุษย์ ขึ้นแล้ว เป็นหน้าที่ของพระอินทร์จะต้องเสด็จลงไปช่วย หรือให้ใครลงไปช่วยแทน กลอนบทต่อไปนี้เป็นพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ อยู่ในเรื่องสังข์ทองตอนตีคลี กล่าวถึงเรื่องแท่นบัณฑุกัมพลแข็งกระด้าง กลอนนี้มีผู้รู้จำกันได้มากคน แม้เด็ก ๆ ก็จำได้ เพราะใช้เป็นหนังสือสอนอ่านกวีนิพนธ์และร้องเล่นกันอยู่ดังนี้

"มาจะกล่าวบทไป ถึงท้าวสหัสนัยไตรตรึงศา
ทิพอาสน์เคยอ่อนแต่ก่อนมา กระด้างดั่งศิลาประหลาดใจ
จะมีเหตุมั่นแม่นในแดนดิน อมรินทร์เร่งคิดสงสัย
จึงสอดส่องทิพเนตรดูเหตุภัย ก็แจ้งใจในนางรจนา
แม้นมิไปช่วยจะม้วยมอด ด้วยสังข์ทองไม่ถอดรูปเงาะป่า
จำจะยกพหลพลเทวา ลงไปล้อมพาราสามลไว้
ชวนเจ้าธานีตีคลีพนัน น้ำหน้ามันจะสู้ใครได้
จะขู่ให้งันงกตกใจ ออกไปหาบุตรสุดท้อง
พระสังข์ครั้งนี้จะถอดเงาะ งามเหมาะไม่มีเสมอสอง
พ่อตาจะได้เห็นเป็นรูปทอง ทั้งทำนองเพลงคลีตีต่อยุทธ์"

สูงขึ้นไปบนสวรรค์ชั้นไตรตรึงษ์ได้ ๘๔,๐๐๐ ไมล์ ถึงชั้นฟ้าชื่อยามา เป็นสวรรค์หรือเทวโลกชั้นที่สาม สวรรค์ชั้นนี้มีปราสาทแก้วปราสาทเงินเป็นวิมาน มีสวนแก้วอุทยานและสระโบกขรณี งดงามไม่แพ้สวรรค์ชั้นไตรตรึงษ์ ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นยามาชื่อสุยามเทวราช สวรรค์ชั้นนี้อยู่สูงกว่าวิถีโคจรของพระอาทิตย์ แสงแดดส่องไปไม่ถึง แต่ก็ไม่มืด เพราะด้วยรัศมีแก้วและรัศมีตัวเทวดาส่องสว่างอยู่เสมอ ไม่รู้จักรุ่งและค่ำ อาศัยดอกไม้ทิพย์บานเมื่อใดก็รู้ว่ารุ่ง ถ้าหุบเมื่อใดรู้ว่าค่ำ เพราะฉะนั้นท่านจึงแปลคำยามาซึ่งเป็นชื่อสวรรค์ชั้นนี้ว่า เป็นสวรรค์มีแต่เวลาหรือยามดีตลอดไปไม่มีค่ำ เทวดาบนสวรรค์ชั้นยามามีอายุยืนได้ ๒,๐๐๐ ปีทิพย์ เท่ากับ ๑๔๒,๐๐๐,๐๐๐ ปีในมนุษย์ หรือ [illegible]๐๐ ปี เมืองมนุษย์เท่าวันกับคืนบนสวรรค์ชั้นนี้ สวรรค์ชั้นยามามีกล่าวไว้เพียงเท่านี้ และเป็นสวรรค์ที่ชาวบ้านไม่ใคร่รู้จักชื่อ เพราะไม่สู้มีกล่าวในเรื่องวรรณคดี

ถัดขึ้นไปอีกสูงได้ ๑๖๘,๐๐๐ โยชน์ ถึงสวรรค์ชั้นดุสิต เป็นเทวโลกชั้นที่ ๔ ดุสิตแปลว่าเป็นที่บันเทิง มีพระยาผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นนี้ชื่อ สันดุสิตเทวราช พระโพธิสัตว์ซึ่งจะเสด็จลงมาตรัสเป็นพระพุทธเจ้า ย่อมสถิตในสวรรค์ชั้นนี้ มีพระศรีอาริย์โพธิสัตว์ ซึ่งจะมาตรัสเป็นพระพุทธเจ้าภายหน้าเป็นต้น อายุเทวดาชั้นดุสิตยืนได้ ๔,๐๐๐ ปีทิพย์ เท่ากับ ๕๗๖,๐๐๐,๐๐๐ ปีเมืองมนุษย์ หรือ ๔๐๐ ปีเมืองมนุษย์เป็นวันกับคืนในสวรรค์ชั้นดุสิต

ต่อสูงไปอีกได้ ๓๓๖,๐๐๐ โยชน์ ถึงสวรรค์ชั้นนิมมานรดี แปลว่าเทวดาผู้ยินดีในการเนรมิต นึกอะไรก็เนรมิต ไม่ต้องให้มีใครถวายใครสังเวยเหมือนเทวดาอื่นที่อยู่ชั้นต่ำลงไปนั้นจัดเป็นเทวโลกชั้นที่ ๕ เทวดาที่นี่อายุยืน ๘,๐๐๐ ปีทิพย์ หรือ ๒,๓๐๔,๐๐๐,๐๐๐ ปีมนุษย์

พ้นสวรรค์นิมมานรดีขึ้นไปได้ ๖๗๒,๐๐๐ โยชน์ ถึงสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี แปลว่าเทวดาผู้เป็นอิสระ หรือเป็นผู้ควบคุมการเนรมิตของผู้อื่น คือจะเนรมิตเองก็ได้หรือจะให้คนอื่นเนรมิตแทนก็ได้ จัดเป็นเทวโลกชั้นที่ ๖ หรือชั้น

สูงสุดของเทวดา เทวดาชั้นนี้มีอายุยืนได้ ๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์ หรือ ๙๒๑,๖๐๐,๐๐๐ ปีมนุษย์ มีพระยาชื่อปรนิมมิตวสวัตดี อันพระยามาราธิราชผู้เป็นใหญ่แก่หมู่มารทั้งหลาย ก็อยู่บนสวรรค์ชั้นนี้ แต่อยู่กันคนละฝ่ายกับเทวดาเพราะไม่ถูกกัน พระยามารเป็นผู้คอยขัดขวาง ไม่ให้พระโพธิสัตว์ลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เพราะกลัวมนุษย์จะขึ้นสวรรค์กันมาก ในภาษาไทยกล่าวว่า "มีมารผจญคอยขัดขวาง" หมายความว่ามีคนหรืออะไรคอยทำให้ติดขัดไม่สะดวก เทียบเรื่องพระพุทธเจ้าเวลาตรัสรู้ พระยามารพาพวกมารไปขัดขวางพระพุทธเจ้าไม่ให้สำเร็จพระโพธิญาณ เรื่องในพระพุทธประวัติตอนนี้เรียกว่า มารผจญหรือผจญมาร คือการต่อสู้กับพระยามาร มารทางลัทธิศาสนาฮินดูเป็นชื่อหนึ่งของกามเทพ พุทธศาสนานำเอามาใช้ หมายถึงความรักความใคร่อันเนื่องด้วยกิเลสตัณหา สมมติให้มีตัวตนขึ้น

เรื่องสวรรค์ ๔ ชั้นถัดดาวดึงส์ขึ้นไป มีเรื่องไม่มากเหมือนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จึงไม่ใคร่มีใครรู้จักหรืออยากไปเกิด แม้แต่ชื่อนอกจากสวรรค์ชั้นดุสิตแล้ว ก็ไม่สู้มีผู้รู้

ยิ่งเป็นสวรรค์ชั้นสูงสุด ก็มีชื่อจำยากเรียกยาก จึงไม่มีผู้สนใจจำ และไม่มีเรื่องอะไรในสวรรค์นั้นที่ควรกล่าว สวรรค์ ๔ ชั้นนี้ เมื่อรวมกับชั้นดาวดึงส์และชั้นจาตุมหาราชิกาซึ่งอยู่ต่ำถัดลงไป ก็เป็นสวรรค์หมดด้วยกัน ๖ ชั้น เรียกว่าเทวโลก หรือสวรรค์ชั้นฉกามาพจร คือเป็นสวรรค์ทั้ง ๖ ซึ่งยังมีเกี่ยวข้องอยู่ด้วยกามตัณหา ยังดิ้นรนอยู่ด้วยความอยากความใคร่ เป็นสวรรค์ซึ่งในภาษาอังกฤษเรียกว่า sensual heavens เทวดาย่อมมีเมียมีลูกได้ ตามวิธีของสวรรค์ผิดกับวิธีของเมืองมนุษย์ เทวดาผู้หญิงกับเทวดาผู้ชาย เพียงจับมือถือแขนถูกต้องกัน หรือยิ้มให้แก่กัน ก็เกิดลูกได้ดังนี้เป็นต้น เหตุนี้จึงไม่ใช่เป็นสถานที่ซึ่งขึ้นไปเกิดแล้ว ไม่ต้องตายอีกเหมือนดังเทวดาของฝรั่งและของแขก สวรรค์ทั้ง ๖ ชั้นเมื่อรวมกับ โลกมนุษย์ โลกนรก โลกเปรต โลกเดรัจฉาน และโลกอสุรกาย เป็น ๑๑ โลกด้วยกัน ก็เรียกว่ากามภพหรือกามภูมิ

ถัดสวรรค์ชั้นสูงสุดขึ้นไป ถึงพรหมโลกอันเป็นที่อยู่ของพวกพรหม พรหมโลกนั้นอยู่ไกลขึ้นไปยิ่งนัก ไกลแสน

ไกลจนไม่อาจกำหนดคณนานับได้ แม้ว่ามีศิลาก้อน เท่าปราสาทเหล็กอันชื่อว่าโลหปราสาท ซึ่งมีอยู่ในลังกาทวีปโพ้น (โลหปราสาทนี้มีจำลองไว้ที่วัดราชนัดดา) เอาทอดทิ้งลงไปจากชั้นพรหมปาริสัชชา ซึ่งเป็นพรหมโลกชั้นต่ำที่สุด และบ่มีข้องขัดสักแห่งเลย แม้ว่าดังนั้นก็ดีกินเวลาที่ตกลงมาได้ ๔ เดือนจึงจะถึงแผ่นดินที่เราอยู่นี้ ถ้าเทียบกับความรู้ในปัจจุบัน พรหมโลกก็เท่ากับเป็นดวงดาวต่างๆซึ่งอยู่ห่างหรือไกลจากโลกเรานี้ไปไกลแสนไกล อันไม่อาจกำหนดนับได้กันตามธรรมดา ต้องกำหนดเอาแสงสว่าง (Light year) เป็นหน่วยสำหรับนับแทนจำนวนปี แสงสว่างนั้นมีความเร็วแล่นไปได้วินาทีละ [redacted]๘๗,๐๐๐ ไมล์ หรือ [redacted]๘,๗๐๐ โยชน์ ถ้าปีหนึ่งเป็นจำนวนเลขสักเท่าไรที่แสงสว่างจะแล่นไปได้ ก็จะเป็นจำนวนตัวเลขไม่แพ้กับที่กล่าวไว้ในไตรภูมิ

พรหมโลกจัดเป็นสองพวก พวกหนึ่งเป็นพรหมมีรูปร่างเรียกว่ารูปพรหม มีหมดด้วยกันเป็น ๑๖ ชั้นหรือโสฬส เรียกอีกชื่อหนึ่งรวมกันว่ารูปาวจร อีกพวกหนึ่งไม่

มีรูปร่างเรียกว่าอรูปพรหม มีด้วยกัน ๔ ชั้นเป็นพวกอรูปาวจร รวมทั้งสองพวกก็เป็น [illegible]๖ ชั้น (ของมหายานเพิ่มเข้าอีก ๒ ชั้น รวมเป็น [illegible]๙ ชั้น) มีชื่อเรียกแต่ละชั้นเป็นต่าง ๆ กัน ซึ่งจะยกไว้ไม่กล่าวถึง เพราะอาจดูได้ในหนังสือไตรภูมิ คนที่จะไปเกิดในพรหมโลก ได้แก่ผู้เข้าฌานบรรลุชั้นตามที่มีกำหนดไว้ในเรื่องวิธีเข้าฌาน (trance) ว่าถ้าได้ฌานชั้นนั้น ๆ ก็จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นนั้น ๆ เหตุนี้ผู้ซึ่งขึ้นไปเกิดเป็นพรหมจึงเป็นพวกพราหมณ์พวกฤษีแทบทั้งนั้น เพราะเป็นเรื่องของฤษีชีไพรโดยตรง บนพรหมโลกทุกชั้นมีปราสาทแก้วและเครื่องประดับงามยิ่งกว่าของเทวดาทั้งพันเท่า หมายความว่า จะพรรณนาความงามของพรหมโลกให้วิจิตรพิสดารยิ่งกว่าที่พรรณนามาในเรื่องเมืองสวรรค์ไม่ได้แล้ว จึงได้กล่าวแต่สั้น ๆ เพียงเท่านี้ ในพรหมโลกมีแต่พรหมผู้ชายล้วน พรหมผู้หญิงไม่มี เพราะฉะนั้นพรหมจึงพ้นแล้วจากกามตัณหา ไม่มีเรื่องรูปรสกลิ่นเสียง และเครื่องบำรุงบำเรอ ไม่มีลูกมีเมีย เมื่อไม่มีความจำเป็นเรื่องลูกเมีย ก็ไม่มีความจำเป็นต้องมีเพศเป็น

พรหมผู้ชายฝ่ายเดียวควรเป็นพรหมไม่มีเพศ จะ เหมาะ กว่า พวกผู้หญิงจะได้ไปเกิดเป็นพรหมได้บ้าง ไม่ผูกขาดแต่พวกผู้ชายฝ่ายเดียว พวกพรหมนั้นมีอายุยืนนาน จะนับจำนวนปีด้วยล้านด้วยโกฏิไม่พอกัน จะคำนวณได้ก็ด้วยเอาจำนวนมหากัลปเป็นหน่วยสำหรับนับ พรหมชั้นต่ำ มีอายุได้ครึ่งมหากัลป อย่างชั้นสูงถึง ๗๐,๐๐๐ มหากัลป

มหากัลป แปลว่ากัลปใหญ่ มีความนานแสนนานเหลือที่จะนึกนับได้ด้วยปี เป็นระยะเวลาระหว่างที่โลกธาตุ (Universe) หรือสากลจักรวาฬเกิดและทำลายไปคราวหนึ่งๆ มหากัลปหนึ่งแบ่งออกเป็นอสงไขยกัลป ๔ อสงไขย แปลว่าเหลือที่จะนับได้ อสงไขย ๑ คือระยะเวลาที่โลกถึงแก่ความประลัยหรือทลายไป เพราะด้วยไฟด้วยน้ำและลมมาล้างให้หมดสิ้น อสงไขยที่ ๒ คือระยะเวลาที่โลกธาตุทลายพินาศแล้ว ยังมีแต่ความว่างเปล่าอยู่ อสงไขยที่ ๓ คือระยะเวลาที่โลกธาตุเกิดใหม่ และอสงไขยที่ ๔ คือระยะเวลาที่โลกธาตุมีขึ้นจนกว่าจะถึง ระยะเวลา ประลัย ทลายอีก

เท่ากับเป็นอายุของโลกธาตุระยะเวลาอสงไขยที่ [illegible] ชำนาน เท่าไร เป็นเรื่องไม่สามารถจะนับได้ จึ่งต้องใช้ด้วยวิธี อุปมาดังว่า เอาผ้าทิพย์อันอ่อนบางเหมือนควัน มากวาด ภูเขาซึ่งสูงได้โยชน์หนึ่งและวัดโดยรอบได้ ๓ โยชน์ ในระยะ เวลาร้อยกว่าปีกวาดครั้งหนึ่ง เมื่อใดภูเขานั้นราบเพียง แผ่นดินเป็นหน้ากลอง ก็เป็นอสงไขยกัลปหนึ่ง ดังกล่าว ไว้แล้วตอนปลายของเรื่องนรกภูมิ นักปราชญ์ตะวันตก ผู้หนึ่ง (A. Remusak) เคยคำนวณหาจำนวนปีของอสงไขย กัลป ได้ตัวเลขเป็น [illegible]๐๐,๐[illegible]๐,๐๐๐,[illegible]๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี เป็นอสงไขยกัลปหนึ่ง แต่มีนักปราชญ์ชาวตะวันตกคน อื่นหลายคนไม่เห็นด้วย เห็นว่าอสงไขยกัลปหนึ่งเท่ากับ จำนวนเลขตัวหนึ่ง มีเลขศูนย์ตาม ๙๗ ตัวก็มี เป็นเลขศูนย์ ตาม ๑๒๘ ตัวก็มี ในปทานุกรมภาษาบาลี—อังกฤษ ของ ชิลเดอร์ให้ไว้เป็นจำนวนเลขศูนย์ [illegible]๔๐ ตัว ในหนังสือมูล บทบรรพกิจแบบเรียนภาษาไทยก็มีกล่าวถึงจำนวนอสงไขยนี้ แต่ไม่มีใครเอาใจใส่ถอดออกมาเป็นจำนวนเลข เพราะเมื่อ แปลว่านับไม่ได้หรือนับไม่ถ้วน และท่านก็เปรียบเทียบ

เป็นอุปมาไว้ให้นึกเห็นอยู่แล้ว เช่นนั้นจึงไม่มีความจำเป็นอะไรที่จะต้องคิดคำนวณ

อสงไขยกัลป ๑ แบ่งเป็น ๒๐ อันตรกัลป แปลว่ากัลปอยู่ในระหว่าง จะหมายความว่าเป็นเวลาอยู่ระหว่างได้อย่างไรก็ทราบไม่ได้ แล้วอันตรกัลปนี้ยังแบ่งเป็นระยะเจริญและระยะเสื่อม ระยะเจริญแบ่งออกเป็น ๔ ยุค มีพระยาจักรพรรดิราชมาเกิดเป็นลำดับกันได้ ๔ องค์ คือเป็นยุคที่เจริญขึ้นตามลำดับ อายุของคนก็เจริญยืนนานเป็นลำดับตั้งแต่ ๑๐ ปี จนถึงมีอายุขัยได้ ๘๔,๐๐๐ ปี เจริญถึงที่สุดแล้วก็ถึงระยะเสื่อม แบ่งออกเป็น ๓ ยุค เป็นยุคเกิดโรคระบาดเกิดสงครามและเกิดข้าวยากหมากแพงต้องอดตาย อายุของคนเริ่มเสื่อมลดลงจนเหลืออายุขัยได้ ๑๐ ปีเท่านั้น เรื่องความเจริญและความเสื่อมของพรหมโลกที่กล่าวนี้ ก็ไม่ผิดอะไรกับเรื่องความเจริญและความเสื่อมของโลกและสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลก เมื่อเจริญถึงสูงสุดก็มีเสื่อมลงเป็นธรรมดา

นอกจากกัลปดังกล่าวมาแล้ว ยังมีสุญกัลป คือเป็น

กัลปว่างไม่มีพระพุทธเจ้ามาตรัส และพุทธกัลป คือกัลปที่มีพระพุทธเจ้ามาตรัส ถ้ามีมาตรัสองค์เดียวในกัลปนั้นเรียกว่าสารกัลป ถ้ามีมาตรัส ๒ องค์ เรียกว่ามณฑกัลป ถ้า ๓ องค์เป็นวรกัลป ถ้า ๔ องค์เป็นสารมณฑกัลป ถ้ามี ๕ องค์เป็นภัทรกัลป ได้แก่กัลปในปัจจุบันนี้ ซึ่งมีพระพุทธเจ้ามาตรัส ๕ องค์ มาตรัสแล้ว ๔ องค์ คือพระพุทธเจ้า พระกกุสันโธ พระโกนาคมน์ พระกัสสป และพระโคดม ยังจะมาตรัสภายหน้าอีกองค์หนึ่งคือ พระศรีอริยเมตไตรย ภัทรกัลปมีความนานได้ [illegible]๖ ล้านปี และล่วงมาแล้ว [illegible]๕๑ ล้านปี เรื่องของกัลปโดยย่อมีดังนี้ ชาวบ้านรู้จักคำว่ากัลปดี เพราะมีคำพูดติดปากกันอยู่เช่น "หมื่นกัลปแสนกัลปอนันตชาติ" (อ่านว่ากับกัน กัลปเป็นภาษาสันสกฤต ถ้าเป็นภาษาบาลีก็เป็นกัปป์) หมายความว่าเกิดและตายมาแล้วนานจนไม่รู้ว่ากี่ชาติ "ชั่วกัปป์กัลปพุทธันดร" หมายความว่าตลอดกัลปซึ่งอยู่ระหว่างระยะเวลาที่พระพุทธเจ้าองค์หนึ่งเสด็จ ปรินิพพานแล้ว และมีพระพุทธเจ้าองค์ใหม่จะมาตรัส

เรื่องกัลปนี้ทางลัทธิศาสนาฮินดู กำหนดเป็น อย่างหนึ่ง คือกำหนดระยะกาลในระหว่างสร้างโลกและล้างโลกเรียกว่า กัลปหนึ่ง เวลาระหว่างที่ยังไม่ได้สร้างโลกใหม่เรียกว่า ประลัยกัลปหนึ่ง ในชั้นเดิมแบ่งออกไป ๔ ยุค เรียกว่า กฤตยุค (กฤดายุคในไทย) เตรตายุค (ไตรดายุคในไทย) ทวาปรยุคและกลียุค ยุคเหล่านี้มีระยะปีตลอดจนความดีความงามของโลกเรียงลงตามลำดับ ในกฤดายุคความดีความงามมีพร้อม บางทีก็เรียกว่า สัตยยุค เป็นยุคมีแต่ศีลธรรมความสัตย์ความจริงเทียบได้กับ Golden Age ของฝรั่ง ในไตรดายุค ความดีความงามสี่ส่วนเหลือสามส่วน ในทวาปรยุคเหลือครึ่งหนึ่ง ถึงกลียุคคือยุคปัจจุบันนี้ ความดีความงามเหลืออยู่เพียงส่วนเดียว ในภาษาไทยถ้าพูดว่า "เกิดกลียุค" "เป็นกลียุค" หมายความว่าเกิดวุ่นวายรบราฆ่าฟันกันทั่ว เดือดร้อนไปทั่ว ศีลธรรมเสื่อมหมด หาความสุขความสงบไม่ได้ ยุคทั้ง ๔ นี้ เมื่อรวมกันก็เป็นมหายุคหนึ่ง พันมหายุคก็เป็นกัลปหนึ่ง ถ้าจัดยุคทั้ง ๔ เป็นบัญชีตัวเลขก็จะเป็นดังนี้

สนธยา (ขมุกขมัวตอนเช้า)	๔๐๐	
วัน	๔,๐๐๐	กฤดายุค
สนธยา (ขมุกขมัวตอนค่ำ)	๔๐๐	
สนธยา	๓๐๐	
วัน	๓,๐๐๐	ไตรดายุค
สนธยา	[redacted]๐๐	
สนธยา	๒๐๐	มหายุค
วัน	๒,๐๐๐	ทวาปรยุค
สนธยา	๒๐๐	
สนธยา	[redacted]๐๐	
วัน	๑,[redacted]๐๐	กลียุค
สนธยา	๑๐๐	

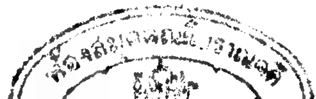
สนธยาคือระยะเวลาหัวต่อ จากยุคหนึ่งไปอีกยุคหนึ่ง จำนว[redacted]เห[redacted]านี้ถ้าเป็นปี ก็รวมได้ [redacted]๒,๐[redacted]๐ ปี คูณ[redacted]วยจำนวนพัน ก็เป็น ๑๒,๐๐๐,๐๐๐ ปี เป็นกัลปหนึ่ง

เรื่องพรหมที่เล่ามานี้ เรามักจะใช้ปน ๆ กันกับพรหมขอ[redacted]ลัทธิศาสนาฮินดูซึ่งเราเรียกว่าไสยศา[redacted]ตร์ พรหมของ

ไสยศาสตร์มีองค์เดียว เป็นพรหมผู้สร้างโลกเหมือนพระเจ้าของลัทธิคริสต์ ชั้นเดิมครั้งสมัยลัทธิพราหมณ์ พระพรหมเป็นแต่พระวิญญาณดวงใหญ่ไม่มีรูปร่างเป็นตัวตน (Impersonal) โลกธาตุและสิ่งทั้งปวงที่ปรากฏเห็น ก็ออกมาจากพรหม เมื่อตายหรือทำลายไปแล้วก็กลับคืนไปสู่พรหม หรือเข้ารวมอยู่กับที่เดิม เพราะฉะนั้นโลกและสิ่งทั้งหลายในโลกจึงเป็นสิ่งไม่เที่ยงไม่แท้จริง มีที่เที่ยงและแท้จริง (Reality) ก็แต่พรหมเท่านั้น เป็นคติความเชื่อถือในจำพวกลัทธิศาสนาที่เรียกในภาษาอังกฤษว่า Pantheist ถ้าเทียบพรหมไม่มีรูปร่างตัวตนนี้ กับอรูปพรหมในไตรภูมิ ซึ่งกล่าวว่าไม่มีรูปกายมีแต่จิต (Mind) ไม่ปรากฏเป็นรูปพรรณสัณฐานใหญ่เล็กหรือมีวรรณะ ดำ แดง ขาว เหลือง พ้น วิสัย ที่จะ แสดง เป็น รูปได้เหมือนลมพัดไปมาในอากาศ ใคร ๆ ไม่อาจแสดงรูปของลมให้ปรากฏได้ รู้สึกว่าพรหมในไตรภูมิ จะมีที่มาจากพรหมของลัทธิพราหมณ์องค์นี้เอง ต่อมาพระพรหมซึ่งไม่มีรูปร่างตัวตนนี้ ก็กลายมาเป็นพระพรหมมีตัวมีตน

เป็นพระพรหมผู้สร้างขึ้นในลัทธิไสยศาสตร์ พระพรหมผู้สร้างนี้เราเรียกว่าธาดา พรหมหรือจตุรพักตรพรหม คือพรหมสี่หน้า เพราะท่านมีสี่เศียรสี่หน้า บางทีก็เรียกว่าพระครรไลยหงส์ คือพระผู้มีหงส์เป็นพาหนะสำหรับทรงไปไหนมาไหน พระพรหมสี่หน้านี้ท่านไม่ได้อยู่ลำพังพระองค์ เพราะท่านมีพระสุรัสวดี เจ้าแม่แห่งวาจาสิทธิของพราหมณ์ เป็นพระมเหสี เหตุนี้พระสุรัสวดีจึงเป็นพรหมี หรือพรหมผู้หญิง ส่วนพรหมทางพุทธศาสนาดังกล่าวมาแล้วมีจำนวนมากองค์ และเป็นพรหมถือเป็นพรหมจรรย์คือไม่มีเมีย พรหมเหล่านี้มีที่เป็นใหญ่กว่าพรหมทั้งหลายเรียกว่าท้าวมหาพรหมหรือสหัมบดีพรหม ดังที่กล่าวออกพระนามท่านเมื่ออาราธนา พระสงฆ์ แสดง พระธรรม เทศนา แต่ท้าวมหาพรหมมีลักษณะเหมือนพระอินทร์ คือเป็นตำแหน่งหัวหน้าของพวกพรหมเท่านั้น อย่างเดียวกับพระอินทร์เป็นหัวหน้าพวกเทวดา แต่มหาพรหมมีหลายองค์ เพราะพรหมโลกมีอยู่หลายชั้น ในบรรดาท้าวมหาพรหมนี้มีอยู่องค์หนึ่งมีฤทธิ์มากกว่าเพื่อน ไม่มีลักษณะเป็นพระ

พรหมผู้สร้างของไสยศาสตร์ โดยที่ชาวไทยนับถือพุทธศาสนาและลัทธิไสยศาสตร์ ปน ๆ กันไปสืบเป็นประเพณีกันมาแต่โบราณกาล ดังที่มีคำกล่าวเข้าคู่กันว่า "พุทธกับไสย" พรหมของพุทธและของไสยจึงเกิดปนกันขึ้น คือยอมรับนับถือพระพรหมผู้สร้างด้วย แต่เพื่อให้พระพรหมผู้สร้างประพฤติพรหมจรรย์ ให้เข้าระดับเดียวกับพรหมอื่นซึ่งไม่มีเมีย ในหนังสือวรรณคดีของไทย จึงโอนพระสุรัสวดีมเหสีของพรหม ให้ไปเป็นมเหสีอีกองค์หนึ่งของพระอิศวรเสีย จะได้รู้แล้วรู้รอดกันไปที่ไม่มีขัดแย้งกันว่าพระพรหมมีเมียไม่ได้เพราะประพฤติพรหมจรรย์ เรื่องพระพรหมเข้ามาอยู่ในศิลป และ วรรณคดี ของไทย อยู่ มากตลอดจนคำในภาษาไทย ก็มีคำพรหมเกี่ยวข้องอยู่หลายคำเช่น เรียกบิดาบิดามารดาว่าพรหม เพราะท่านมีเมตตากรุณาต่อบุตรเหมือนพรหม ซึ่งมีพรหมวิหารคือเมตตากรุณามุทิตาและอุเบกขา เด็กที่เกิดมาได้ ๖ วันถือกันว่าพระพรหมจะเขียนเป็นเส้นไว้ที่หน้าผากเพื่อแสดงให้รู้ว่าจะมีความเป็นความตายเป็นประการใด เรียกว่าพรหมลิขิต

(Fate) เมื่อพูดว่าถึงพรหมลิขิตก็คือถึงความตายดังที่ได้เขียนบอกกำหนดไว้ ลายชนิดหนึ่งเป็นรูปกาบประกอบที่หัวเสาในสถาปัตยกรรมไทย มีปราสาทและโบสถ์วิหารเรียกว่าพรหมศร ลายเป็นตาสี่เหลี่ยมซ้อนกันขึ้นไปเป็นรูปพระเจดีย์ มีไว้ที่หน้าจั่วเรือนแบบไทยเรียกกันว่าหน้าพรหมพักตร์ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าบางทีก็ว่าพรหมจักร ผู้หญิงที่เป็นบริสุทธิ์ยังไม่มีสามี เรียกว่าหญิงพรหมจารี ซึ่งตามความเดิมหมายถึงกุลบุตรผู้กำลังศึกษา เล่าเรียนทางศาสนาพราหมณ์ หรือหมายความต่อมาว่า เป็นผู้ชายที่ไม่ประพฤติในเรื่องเมถุน ถ้าเป็นผู้หญิงเรียกว่าพรหมจาริณี ซึ่งเป็นคำภาษาไทยก็นำมาใช้ แต่เป็นคำเกิดใหม่ เดิมใช้ว่าพรหมจารีคำเดียวมุ่งถึงผู้หญิงไม่ใช่ผู้ชาย ถึงเวลานี้ก็ยังใช้คำนี้อยู่

เพลงยาวเจ้าอิศรญาณ

๏ อิศรญาณชาญกลอนอักษรสาร
เทศนาคำไทยให้เป็นทาน
โดยตำนานศุภอรรถสวัสดิ์
สำหรับคนเชื่อจิตจริตเขลา
ด้วยมัวเมาโมห์มากในทรากผี
ต้องหาม้ามโนมัยใหญ่ยาวรี
สำหรับขี่เป็นม้าอาชาไนย
ชายข้าวเปลือกหญิงข้าวสารโบราณว่า
น้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่าอัชฌาไสย
เราก็จิตคิดดูเล่าเขาก็ใจ
รักกันไว้ดีกว่าชังระวังการ
ผู้ใดดีดีต่ออย่าก่อกิจ
ผู้ใดผิดผ่อนพักอย่าหักหาญ
สืบดีก็ไม่ถึงกับกึ่งพาด
เป็นชายชาญอย่าเพ่อคาดประมาทชาย

รักสั้นนั้นให้รู้อยู่เพียงสั้น
รักยาวนั้นอย่าให้เย็นเกินกฎหมาย
มิใช่ตายแต่เขาเราก็ตาย
แหงนดูฟ้าอย่าให้อายแก่เทวดา
อย่าดูถูกบุญกรรมว่าทำน้อย
น้ำตาลย้อยมากเมื่อไรได้หนักหนา
อย่านอนเปล่าเอากระจกยกออกมา
ส่องดูหน้าเสียทีหนึ่งแล้วจึงนอน
เห็นตอหลักปักขวางหนทางอยู่
พิเคราะห์ดูควรทิ้งแล้วจึงถอน
เห็นเต็มตาแล้วอย่าอยากทำปากบอน
ตรองเสียก่อนจึงค่อยทำกรรมทั้งมวล
ค่อยดำเนินตามใต้ผู้ไปหน้า
ใจความว่าผู้มีคุณอย่าหุนหวน
เอาหลังตากแดดเป็นนิจคิดคำนวณ
รู้ถ้วนจึงสบายเมื่อปลายมือ
เพชรอย่างดีมีค่าราคายิ่ง

ส่งให้ถึงจะรู้ค่าราคาหรือ
ต่อผู้ดีมีบัญญาจึ่งหารือ
ให้เขาถือเสียว่าชายนี้ชายเพชร
ของสิ่งใดเจ้าว่างามต้องตามเจ้า
ใครเลยเล่าจะไม่งามตามเสด็จ
จำไว้ทุกสิ่งจริงหรือเท็จ
พริกไทยเม็ดนิดเดียวเคี้ยวยังร้อน
เกิดเบ็นคนเชิงดูให้รู้เท่า
ใจของเราไม่สอนใจใครจะสอน
อยากใช้เขาเราต้องก้มประนมกร
ใครเลยห่อนจะว่าตัวเบ็นวัวมอ
เบ็นบ้าจี้นิยมชมว่าเอก
คนโหยกเหยกรักษายากลำบากหม[illegible]
อันยศศักดิ์มิใช่เหล้าเมาแต่พ[illegible]
ถ้าเขายอเหมือนอย่างเกาให้เราคัน
บ้างโลดเล่นเต้นรำทำเบ็นเจ้า
เบ็นไรเขาไม่จับผิดคิดดูขัน

ผีมันหลอกช่างผีตามที่มัน
คนเหมือนกันหลอกกันเองกลัวเกรงนัก
สูงอย่าให้สูงกว่าฐานนานไปล้ม
จะเรียนคมเรียนเถิดอย่าเบิดผัก
คนสามขามีบัญญาหาไว้ทัก
ที่ไหนหลักแหลมคำจงจำเอา
เดินตามรอยผู้ใหญ่หมาไม่กัด
ไปพูดขัดเขาทำไมขัดใจเขา
ใครทำดีแล้วก็หย่อนผ่อนตงเอา
นักเลงเก่าเขาไม่หาญราญนักเลง
เป็นผู้หญิงแม่หม้ายที่ไร้ผัว
ชายมักยั่วทำเลียบเทียบข่มเหง
ไฟไหม้จนไม่เหมือนคนที่จนเอง
ทำอวดเก่งกับชื่อคาว่ากระไร
อันเสาหินแปดศอกตอกเป็นหลัก
ไปมาผลักบ่อยเข้าเสายังไหว
จงฟังหูไว้หูคอยดูไป

เชื่อน้ำใจดีกว่าอย่าเชื่อยุ
หญิงเรียกแม่ชายเรียกพ่อยอไว้ใช้
มันชอบใจข้างปลอบไม่ชอบดุ
ที่ห่างบิดที่ชิดไชให้ทะลุ
คนจักษุเหล่หลิ่วไพล่พลิ้วพลิก
เอาปลาหมอเป็นครูดูปลาหมอ
บนบกหนออุตส่าห์เสือกกระเดือกกระดิก
เขาย่อมว่าฆ่าควายเสียดายพริก
รักหยอกหยิกยับทั้งตัวอย่ากลัวเล็บ
มิใช่เนื้อเอาเป็นเนื้อก็เหลือปล้ำ
แต่หนามตำเข้าสักนิดกริดยังเจ็บ
อันโลภลาภบาปหนาตัณหาเย็บ
เมียรู้เก็บผัวรู้ทำพาจำเริญ
ถึงรู้จริงนิ่งไว้อย่าไขรู้
เต็มที่ครูเดียวเท่านั้นเขาสรรเสริญ
ไม่ควรก้ำเกินหน้าก็อย่าเกิน
อย่าเพลิดเพลินคนชังนักคนรักน้อย

วาสนาไม่คู่เคียงเถียงเขายาก
ถึงมีปากมีเสียงเปล่าเหมือนเต่าหอย
ผิเรือนตัวไม่ดีผ่อนพลอย
พูดพล่อยพล่อยไม่ดีปากขี้ริ้ว
แต่ไม้ไผ่อันหนึ่งต้นอันหนึ่งแขวะ
ดี่แหยะแหยะตอกตะบันเป็นควันฉิว
ช้างถีบอย่าว่าเล่นกระเด็นปลิว
แรงหรือหิวชั่งใจดูจะสู้ช้าง
ต้องงูเห่าเล่นก็ได้ใจกล้ากล้า
แต่ว่าอย่ายกเยืองเข้าเบืองหาง
ต้องจ้องไว้ในท่านองคล่องท่าทาง
ตบหัวผางเดียวม้วนจึงควรล้อ
ถึงเพื่อนฝูงที่ชอบพอขอกันได้
ถ้าแม้ให้เสียทุกคนกลัวคนขอ
พ่อแม่เลี้ยงปีดปกเป็นกกก่อ
จนแล้วหนอเหมือนเปรตเหตุด้วยจน
ถึงบุญมีไม่ประกอบชอบไม่ได้

ต้องอาศัยคิดดีจึงมีผล
บุญหาไม่แล้วอย่าได้ทะนงตน
บุถุชนรักกับชังไม่ยั่งยืน(๑)
ตัวยากอยากจะไปอาศัยเขา
ถึงเป็นญาติก็เปล่าเหมือนผู้อื่น
แม้มั่งมีเหมือนกันจึงยั่งยืน
การยิงปืนลูกถึงแล้วจึงดัง
อันคลื่นใหญ่ในมหาชลาสินธุ์
เข้าฝั่งสิ้นสาดเข้าไปที่ในฝั่ง
เสียงกลองดังฟังดูเพียงหูพัง
ปากคนดังอึงจริงยิ่งกว่ากลอง
ถ้าทำดีก็จะดีเป็นศรีศักดิ์
ถ้าทำชั่วชั่วจักตามสนอง
ความชั่วเราก็ลับอย่ากลับครอง

---

(๑) ความต่อจากนี้พิเคราะห์ดูเป็นของผู้อื่นแต่งอีกสำนวนหนึ่ง ผู้แต่งไม่ทราบเรื่องของเจ้าอิศรญาณ แต่ถ้อยคำสำนวนพอใช้จึงพิมพ์ไว้ด้วย

นอนแล้วมองดูผิดในกิจการ
เราทำผิดสิ่งใดในราชกิจ
อุตส่าห์คิดอย่าแพร่งแถลงสาร
คิดถึงผิดจิตไม่เหิมฮึกทะยาน
คิดถึงชอบแล้วก็ปานจะเลิงใจ
เป็นข้าเฝ้าเหล่าเสวกามาตย์
ยิ่งกว่าทาสทาสาค่าสินไถ่
อย่าให้ชิดอย่าให้ห่างเป็นกลางไว้
ฝ่ายข้างในอย่านำออกนอกอย่าแจง
มิควรทูลก็อย่าทูลประมูลข้อ
จะเกิดก่อลุกลามความแสลง
อย่าพูดปดให้จับได้พูดไพล่แพลง
ทูลแล้วแบ่งมุสาอย่าให้เต็ม
อันความเรื่องเดียวกันสำคัญกล่าว
พูดไม่ดีแล้วก็เปล่าไม่แข็งเข้ม
ข้าวต้มร้อนอย่ากระโจมค่อยโลมเล็ม
วิสัยเข็มเล่มน้อยร้อยช้าช้า

ถึงโปร่งปรุในอุบายเป็นชายชาติ
แม้หลงมาตุคามขาดศาสนา
อันความหลงแม้ไม่ปลงสังขารา
แต่ทว่ารู้บ้างค่อยบางเบา
อย่าโอกโขยกอยู่ในโลกสันนิวาส
แต่นักปราชญ์ยังรู้พึ่งผู้เขลา
เหมือนเรือช่วงพ่วงลำในลำเภา
เรือใหญ่เข้าไม่ได้ใช้เรือเล็ก
คนพันหนึ่งดึงดื้อถือมานะ
ในทิษฐิแข็งจริงยิ่งกว่าเหล็ก
เหล็กเผาไฟมอญไทยพม่าเจ๊ก
ผู้ใหญ่เด็กก็ดีอ่อนเพราะร้อนไฟ
อนิจจังภาวนาว่ากุศล
พากันบ่นวุ่นวุ่นบุญที่ไหน
จังแต่ปากใจยังไม่จังใจ
ต่อเมื่อไรสังเวชจิตอนิจจัง
หลงโลภลาภบาปก็รู้อยู่ว่าบาป

กิเลสหยาบยังไม่สุขย่อมทุกขัง
ตัณหาหากชักนำให้กำบัง
เอาธรรมตั้งข่มกดให้ปลดร้อน
คนศรัทธาว่าง่ายสบายจิต
ไม่เบือนบิดเร่งทำตามคำสอน
คนที่ไม่ศรัทธาอุราคลอน
โง่แล้วงอนถึงไม่พึ่งก็ยังดึง
หาเงินติดได้ไว้อย่าให้ขาด
ตำลึงบาทหาไม่คล่องเพียงสองสลึง
ธาตุตะปูธาตุแข็งต้องแทงตรึง
ธาตุขี้ผึ้งธาตุอ่อนร้อนละลาย
ของสิ่งใดสงสัยให้พิสูจน์
ไม่แกล้งพูดธาตุทั้งสี่ดีใจหาย
ดูดินน้ำลมไฟในแยบคาย
ไล่ระบายเท็จก็แปรแท้ไม่จร
ปราร้าเค็มพริกเทศเผ็ดไฉน
เอออะไรดูเถิดยังเกิดหน[illegible]น

กลับฟอนฟั่นพริกปลาร้าสถาพร
ทั้งเค็มร้อนไม่ถึงกรรมเป็นธรรมา
พูดโกหกแต่แยบคายอุบายปด
คนทั้งหมดนั่งฟังไม่กังขา
ที่พูดซื่อถือแท้แน่เจรจา
เขาก็ว่าพูดปดทุกบทไป
เป็นเจ้านายผู้ดีมีวาสนา
เอาพ่อตาลงข้างล่างใช้ต่างไพร่
มีเมียน้อยหลักแหลมก็แถมใช้
ลูกเขยจนแล้วก็ใส่คอเป็นเอ็น
คุณกับโทษสองแบ่งแรงข้างไหน
คุณถึงใหญ่ให้ผลคนไม่เห็น
โทษสักเท่าหัวเหาเล็กเท่าเล็น
ให้ผลเห็นแผ่สร้านทั่วบ้านเมือง
น้ำใจเอ๋ยเห็นกรรมไม่ทำชั่ว
บวชตั้งตัวตั้งใจบวชได้เรื่อง
บวชหลบราชการหนักบวชยักเยื้อง

บวชหาเพื่องหาไพบวชไม่ตรง
หลายตำบลหลายแห่งแขวงป่าช้า
อศุภพาเกิดพินิจพิศวง
ป่าช้าใหญ่คือเตาไฟไยมิปลง
สังเวชลงว่าเผาผีทุกวัน
สี่ตัวผอมฤาษีพี่น้องสิ่ง
สามผู้หญิงรูปดีไม่มีกัน
กับคนจนแต่งอินทรีย์นี้อีกอัน
สี่ด้วยกันดูเป็นไม่เห็นงาม
บรรพชาสามปางนางสามผัว
ข้าเก่าชั่วเมียชังเขายังห้าม
มักเกิดเงี่ยงเกี่ยงแง่แส่หาความ
กาลีลามหยาบช้าอุลามก
เคหฐานหยาบช้าหาสะอาด
มูลฝอยใบไม้ใช่ญาติอย่ามุ่นหมก
อย่าเข้าทำส่ำสมนิยมรก
ไฟจะตกลามไหม้ไม่ได้การ

กิ่งไม้เรียวหนามหนาศิลาหัก
เห็นเสี้ยนปักอยู่ที่ทางกลางสถาน
หยิบทิ้งเสียบุญหนักหนาอย่าช้าคร้าน
ทำไปนานแล้วก็ก้างไม่ค้างคอ
ถือตำรามากนักขี้มักกรอม
มิเสียชอบขัดสนจนจนจ่อ
ออกชื่อบาปครางฮือทำมึงงอ
ไม่นึกน้อยต่อเสียดเบียดเบียนใคร
จิตดำรงคงทำไม่พล้ำเพลี่ยง
สู้หลีกเลี่ยงตามภาษาอัชฌาสัย
ถึงบอกลาภบาปแล้วไม่พอใจ
มิหาไม่อุตส่าห์รักษากาย
พระพุทธองค์ก็ทรงชมว่าสมปราชญ์
บัณฑิตยชาติเมธาปัญญาหลาย
สู่คติเบื้องหน้าถ้าเขาตาย
ทางอบายห่างไกลไม่ไปเลย
กระแสพุทธฎีกาว่ากระนี้

เดี๋ยวนี้ไม่กระนั้นนะท่านเอ๋ย
ถ้ายากจนแล้วก็คนมักยิ้มเย้ย
ภิปรายเปรยเปรียบเทียบพูดเสียบแทง
ว่าชะชะนักปราชญ์ชาติสถุล
วิบากบุญให้ผลจนต้องแต่ง
สวรรค์นรกที่ไหนไม่แจ้งแจง
อยู่เขตแขวงธานีบุรีใด
อย่าคบมิตรจิตพาลสันดานชั่ว
จะพาตัวให้เสื่อมที่เลื่อมใส
คบนักปราชญ์นั้นแหละดีมีกำไร
ท่านย่อมให้ความสบายหลายประตู
ความเจริญและความฉิบหายนั้น
ที่เกิดมันไม่มากเท่าปากหู
อ้ายคิ้วตานั้นก็เปล่าแต่เจ้าชู้
จมูกรู้ก็แต่สูดพูดไม่เป็น
ชั่วแต่กายวาจาย่อมปรากฏ
คนทั้งหมดแม่นแท้เขาแลเห็น

ชั่วในใจบังบีดไว้มิดเม้น
สิบห้าเล่มเกวียนเข็นไม่หมดมวล
คดีสิ่งอื่นหมื่นแสนแม้กำหนด
โกฏิล้านคดีซ้อนซับพอนับถ้วน
คดีของคนล้นล้ำคดีน้ำนวล
เหลือกระบวนที่จะจับนับคดค้อม
หินกับเหล็กชุดดีตีเอาเถิด
ไฟก็เกิดหินร่อยไปเหล็กไม่ผอม
ถึงหินนิดกริดกดต่อดออม
อุตส่าห์ถนอมใช้ไปได้นมนาน
จะผ่าไม้ให้พินิจพิศดูท่า
ให้เห็นว่าแสกไหนเหมาะจึงเจาะขวาน
จะเข้าหาคนผู้ดูอาการ
ถือโบราณถูกเดาจึงเอาคำ
ห้าสิบปีมีประมาณฐานเก่าเก่า
น้ำไม่เข้าท่วมถึงที่ดินถนำ
โตเท่าผลมะขวิดสดเร่งจดจำ

ดูเงินเฟื้องเหลืองก่ำเป็นทองจริง
คนพันหนึ่งเสาะสางทางเล่นห์
อุปเท่ห์ทำให้ชอบใจหญิง
เสกที่ใดใจเจ้าของต้องประวิง
ได้ก็เกิดยุ่งยิ่งร้างหย่ากัน
รักกันเองหรือขอสู่อยู่กันยืด
ไม่จางจืดเล่นหาจนอาสัญ
อื่นอื่นนั้นยกไว้ใจสำคัญ
กับอีกอันปฏิบัติไม่ขัดเรา
คนมียศรูปสวยทั้งรวยทรัพย์
เล่ห์หับทับขลังจริงเจ้า
สาวสาวเห็นหมดหน้าถ้าจะเอา
ไม่ต้องเป่าเสกคาถาก็มาเจียว
คนแก่มีสี่ประการโบราณว่า
แก่ธรรมาพิศมัยใจแห้งเหี่ยว
แก่ยศแก่วาสนาปัญญาเปรียว
แต่แก่แดดอย่างเดียวแก่เกเร

ความรู้ท่วมหัวตัวไม่รอด
เป็นคำสอดของคนเกเรเกเส
เรียนวิชาไม่แม่นยำคะน้ำคะเน
ไปเที่ยวเตร่ประกอบชั่วตัวจึงจน
ทะเลน้อยเท่ารอยโคโผไม่ได้
โดยว่าใจยังกำหนดขัดมรรคผล
หญิงขมิ้นชายปูนประมูลปน
ไหนจะพ้นทะเลแดงตำแหน่งเนื้อ
จิ้งจกเรียกจระเข้บกยกขึ้นท้า
แมวตัวเล็กเขาก็ว่าเป็นอาว์เสือ
แมวเป็นอาว์ของพยัคฆ์ชักว่านเครือ
ไม่น่าเชื่อหลานอะไรใหญ่กว่าอาว์
อีกข้อหนึ่งเมืองเราชาวมนุษย์
ย่อมว่าพุทธกับไสยตั้งใจว่า
ถ้อยที่ถ้อยอาศัยกันไปมา
ทั้งเจรจารำคาญหูดูไม่งาม
พุทธ์แปลว่าพระเจ้าท่านกล่าวแก้

ใส่ยนั้นแปลว่าผึ้นได้ถาม
ผิดหรือถูกไม่ตริกตราเจรจาตาม
มิเนื้อความในคัมภีร์บาลีใด
ว่าพระพุทธองค์ไปอาศัยผึ้
ผึ้ไปพึ่งบารมีที่ตรงไหน
ถ้อยที่ถ้อยพึ่งกันนั้นอย่างไร
ครั้นว่าใส่เข้าก็ซัดลัทธิแรง
เป็นวาจากรรมเปล่าไม่เข้าข้อ
รู้แล้วก็นิ่งไว้อย่าได้แถลง
แม้พลั้งปากเลี้ยคือพลาดคืนแพลง
มักระแวงข้างเป็นโทษประโยชน์น้อย
หนึ่งนักปราชญ์ผู้เชลากกล่าวกำเนิด
ว่ากระต่ายตายไปเกิดเป็นหิ่งห้อย
เพราะอย่างน้อยรัศมีลีจึงย้อย
แล้วอย่าพลอยพูดไถลเหมือนไม้ลิด
จะคบมิตรสนิทนักมักเป็นโทษ
เกิดขึ้งโกรธต่างต่างเพราะวางจิต

ทันระวังตัวที่ไหนไม่ทันคิด
เหตุสักนิดแล้วก็ได้ขัดใจกัน
ประพฤติดีมีปากข้างถากถาง
คือเห็นทางห้ามรักให้ชักสั้น
ฉุกลหุกคลุกคลีถึงตีรัน
อ้ายรู้มากนี่แลมันเป็นต้นเดิม
เจ้าท่านเกลียดอย่าเกลียดแทนองค์เจ้า
เอ็นดูเหล่าผู้ผิดอย่าคิดเสริม
กริ้วสิ่งไรช่วยแซมค่อยแต้มเติม
ผู้ผิดเพิ่มพูนผิดใช่กิจเอง
ผมยาวยุ่งทิ้งไว้ไม่สางหวี
สิ้นที่พึ่งแล้วจึงมีคนข่มเหง
อาวุธปากกล่าวดีมีคนเกรง
ยิ่งให้เบ็งเดียวถูกทุกทุกคำ
ของเขาที่ออกที่ทางพิเศษ
ถ้ารู้เหตุก็คงเห็นเป็นยังค่ำ
คว่ำหงายตำตอกบอกแล้วจำ

กลางคืนกลางวันร่ำอยู่อัตรา
ดูตระกูลกิริยาดูอากัป
ดูทิศจับเอาที่ผลต้นพฤกษา
ดูฉลาดเล่าก็เห็นที่เจรจา
ดูคงคาก็พึ่งหมายสายอุบล
นกกระจาบเดิมหนักหนามากกว่าแสน
ไม่เดือดแค้นสามัคคีย่อมมีผล
ครั้นภายหลังอวดกำลังต่างถือตน
พรานก็ขนกระหน่ำมาพากันตาย
ดูโรงเรือนเปรียบเหมือนกับสังขาร
ปลูกไว้นานเก่าคร่ำฉลำฉลาย
แก่ลงแล้วโคร่งคร่างหนอร่างกาย
ไม่เฉิดฉายเหมือนหนุ่มกระชุ่มกระชวย
ตาก็มัวหัวก็ขาวเป็นคราวคร่ำ
หูก็ซ้ำไม่ได้ยินเอาสิ้นสวย
แรงก็ถอยน้อยกำลังนั่งก็งวย
ฟันก็หักไปเสียด้วยไม่ทันตาย

แต่ตัณหานี้ทำไมจึงไม่แก่
ยังปกแผ่พังพานผึงตึงใจหาย
เห็นสาว ๆ เข้ายังตะเกียกตะกาย
คิดอุบายจะใคร่เฉ่งแต่เกรงจน
คืนและวันพลันดับก็ลับล่วง
ท่านทั้งปวงจงอุตส่าห์หากุศล
พลันชีวิตคิดถึงรำพึงตน
อายุคนนั้นไม่ยืนถึงหมื่นปี
อันความมรณาถ้วนหน้าสัตว์
แต่พระตรัสเป็นองค์พระชินศรี
แสนประเสริฐเลิศภพจบธาตรี
ยังจรลีเข้าสู่นิพพานเอย ฯ.
